

קרן קיימת לישראל
KKL - JNF

עצים בארץ התנ"ך

TREES IN THE LAND OF THE BIBLE

מידע והצעות לפעילות

חינוך ונוער
Youth & Education

קרן קיימת לישראל
KKL - JNF

חינוך ונוער
Youth & Education

עצים בארץ התנ"ך

TREES IN THE LAND OF THE BIBLE

תוכן העניינים

מס' עמוד

4

פתח דבר

6-5

מבוא:

מימי המקרא עד ימינו -
ההיסטוריה של היער

37-7

על העצים שבערכה

9-8

.1 אורן ירושלים

11-10

.2 אלה ארץ ישראלית

13-12

.3 אלון התבור

15-14

.4 ארז הלבנון

17-16

.5 אשל הפרקים

19-18

.6 ברוש מצוי

21-20

.7 גפן היין

23-22

.8 זית אירופי

25-24

.9 פיקוס השקמה

27-26

.10 פיקוס התאנה

29-28

.11 רימון מצוי

31-30

.12 שיטה סלילנית

33-32

.13 שקד מצוי

35-34

.14 תמר מצוי

37-36

.15 תפוח תרבותי

59-39

הצעות לפעילויות

61-60

עץ השדה הוא אדם / איזי מן

קרן קימת לישראל
KKL - JNF

מחנכים יקרים, קוראים יקרים!

האגף לחינוך ולנוער של קרן קימת לישראל שמח להגיש לכם ערכת תמונות ייחודית בנושא "עצים בארץ התנ"ך".

הערכה כוללת סדרת צילומים ייחודיים של עצים המפארים את נוף הארץ ומוזכרים במקורות; חוברת ובה מידע בוטני, חקלאי ותרבותי על אודות העצים; הסברים והצעות להפעלות ולפעילויות המתאימות למגוון שכבות גיל.

ערכת התמונות וחוברת זו מזמנים שימושים רבים ומגוונים, הן ללימוד טבע ומורשת והן לשימוש בהפעלות ולפעילויות בנושאים כגון: טבע ומסורת, הצומח ושימושיו, אדמת ישראל ופירותיה, סיפורי המקרא, ועוד.

התמונות הייחודיות מתאימות כמובן גם לקישוט הכיתה ובית הספר.

שימוש פורה ומהנה!

קרן קימת לישראל, האגף לחינוך ולנוער

חינוך ונוער
Youth & Education

פתח
דבר

היער ועצי היער שזורים בנופה של ארץ ישראל מימי קדם. מיקומה הגיאוגרפי, תנאי הטבעיים וחבלי הארץ השונים, אפשרו את התפתחותם המגוונת של היער והחורש. טרם התיישבותם של בני ישראל בארץ ישראל, הייתה הארץ מכוסה שטחי יער רבים ורצופים, ששימשו מקום מחייה לצמחים רבים ולחיות בר, ביניהן חזירים, צבאים ואיילים. אזכורים של יערות, שמות יישובים ועצים בתנ"ך ובמקורות נוספים וכן ממצאים ארכיאולוגיים מגוונים מעידים על דמיון בין הרכבו וטיבו של היער הקדום לבין היער המתחדש כיום בארץ, מבחינת אוכלוסיות העצים. חוקרים רבים מעידים על עושר היערות בארץ וטוענים, כי בתקופת המקרא הייתה ארץ ישראל מיוערת יותר מכפי שהיא היום.

הגעתם של בני ישראל ושבטים נוספים לארץ (בסביבות המאה ה-12 לפנה"ס) יחד עם גידולה הטבעי של האוכלוסייה, הגבירו במשך הזמן את הדרישה לקרקע למטרות התיישבות וחקלאות ואלה גרמו לבירוא היערות. תחילה בוראו נקודות התיישבות עצמן ואחר כך נכרתו גם עצי היער בסביבה המרוחקת יותר למטרות בנייה, ריהוט והסקה.

קורותיה של ארץ ישראל במהלך ההיסטוריה, כיבושה פעמים רבות ושינויים בהרכב האוכלוסייה שבה, גרמו לעליות ולירידות באופי היערות ובמצבם. בימי מלחמה נפגעו ונכרתו יערות רבים לצורכי הרס, מניעת מסתור, הגנה ובניית ביצורים. כך, בהדרגה, במהלך השנים, התרחבו קרחות היער ונהרסו יערות הארץ.

בתקופת הכיבוש הערבי (מאות שיטת עד עשירית לסה"נ) עברו היערות פגיעה ניכרת. הכיבוש ונוהגי הרעייה של הערבים לא היטיבו עם היער. כתוצאה מכך, תצורת הצומח באותה תקופה הייתה חורש מדוכא, עצים נמוכים ושיחים. רק במקומות ספורים, בעיקר בקרבת אתרים מקודשים, נשתמרו חורשות ועצים אופייניים.

מימי המקרא עד ימינו - ההיסטוריה של היער

מבוא

יועד לנטיעת יערות וכך גם הכרמל, הרי יהודה ופרוזדור ירושלים. במשך יותר ממאה שנות קיום שוקדים בקק"ל על הגנת הסביבה וטיפוחה. עם הזמן, התפתחו המטרות והצרכים ובהתאמה השתנו גם פריסת היערות, אופיים ומגמות הייעור. הידע בתחום הייעור גדל ובהתאם גדל מגוון העצים הנטיעים ביערות. קרן קימת לישראל פיתחה גישות ושיטות מתאימות יותר להצלחת הנטיעות וגם חיברה את הציבור אל היערות, השבילים ופינות החמד.

במהלך השנים, קרן קימת לישראל נטעה כ-230 מיליון עצים על פני כמיליון דונם. היא מטפחת ומטפלת בכ-400,000 דונם חורש טבעי ושטח דומה של אדמות מרעה. בשנת 1995 סיימה קק"ל את הכנתה של תמ"א 22, תכנית מתאר ארצית ליער ולייעור. התכנית מסדירה, במסגרת חוק התכנון והבנייה, את מעמדו של היער בישראל, מסווגת ומפרטת את צורות היער השונות ומנחה את שימורן ושילובן במסגרות תכנון ארוכות טווח.

ליער תרומה חשובה לאיכות הסביבה העולמית והמקומית, לאיכות החיים במקומות בנויים ותעשייתיים, לשמירה על מגוון המינים של החי והצומח וחישיבות גוברת והולכת למטרות נפש ופנאי.

בהנאה ובסיפוק אנו יכולים לראות בנוף הירוק של ארץ ישראל וביערות היפים אשר פרוסים על פני המדינה כולה, את השאיפה לסביבה יחקה ומטופחת, אשר מופיעה בדברי הנבואה של הנביא ישעיהו: **"אֲתֵן בְּמִדְבָּר אֶרֶץ שְׁטֵה וְהִדְס וְעַץ שָׁמֵן אֶשְׂיִים כְּעֵרְבָה כְּרוֹשׁ תִּדְבֶּר וְהָאֶשׁוּר-יִחְדָּו"** (ישעיהו, מ"א, י"ח-י"ט).

אנו מקווים שתיהנו מערכה ייחודית זו ותמצאו בה שער לכן פורח, עשיר ומופלא; גן שיש להכירו ולשמור עליו, כדי שימשיך לשמש אותנו ואת הדורות הבאים כרכיב בולט וחיוני באקולוגיה, בתרבות, בנוף ובערכים הסביבתיים-צינוניים וחינוכיים.

פגיעה משמעותית והצטמצמות נוספת בתחומי היער והחורש בארץ ישראל אפיינה את התקופה העותומאנית ואת מלחמת העולם הראשונה (1516-1918). בתקופה זו גבר גם השימוש בעצים לשם בניית מסילות ברזל והנעת הרכבת.

רק לקראת סוף המאה ה-19, עם תחילת ההתיישבות היהודית בארץ, החלה נושבת רוח חדשה ביחס אל היער. אמנם עיקר הנטיעות באותן שנים נעשו בגינות ובחורשות היישובים, אך אנשי היישוב היהודי החלו גם בנטיעות גדולות, שהעיקרית ביניהן הייתה למטרת ייבוש ביצות (נטיעת יער חדרה).

שיפור נוסף ביחס אל היער אפייין את תקופת שלטון המנדט הבריטי בארץ (1918-1948). הבריטים ראו בדאגה את לדלולם של היער והחורש בארץ והחלו בפעולות מאורגנות לצורך הגנתם וטיפוחם. הם הפסיקו את הכריתה המסיבית וערכו סקר תפוצה ואומדן של היער; הם השתמשו בפעולות של חקיקה, ייעור, הסברה, הקמת משתלות ועידוד התושבים לנטיעות.

פעולות הייעור של קרן קימת לישראל החלו לקראת סוף התקופה העותומאנית והתגברו מאוד החל משנת 1919, מתקופת השלטון הבריטי ולאחריה. בראשיתה, עסקה קרן קימת לישראל ברכישת קרקע לצורך קביעת גבולות והתיישבות. כדי שהאדמות החדשות והריקות לא יופקעו מידיה, היה על קק"ל להכשיר אותן תוך שלוש שנים, לשימוש כלשהו, יישוב, חקלאות או ייעור. בנוסף על כך, באמצעות הייעור הנרחב הבטיחה קרן קימת לישראל תעסוקה לעולים ולמתיישבים החדשים, שהועסקו בשמירה, בנטיעה, בפיתוח יערות ובהקמת משתלות.

לאחר קום המדינה והפריצה לאזורי התיישבות חדשים וגדולים הורחבו הנטיעות והיערות. יעד מרכזי היה הקמת יערות בשטחים גדולים בנגב, ביניהם יער יתיר ויער להב; גם הגליל, בחלקו הגדול,

על העצים שבערכה

שם עברי: אורן ירושלים
שם אנגלי: Aleppo pine
שם מדעי: Pinus halepensis
שם המשפחה: אורניים | Pinaceae

סימני היכר

עץ ירוק עד, בעל עלים דמויי מחט.

לבלוב ופריחה

אורן ירושלים מלבלב ופורח באביב.

זרעים ופירות

לאחר האבקה מתחילים להתפתח באצטרובל הזרעים. רק כעבור כשנה יפתח האצטרובל והזרעים יתפזרו. זרעי האורן קלים ובעלי כנף, עובדה שמאפשרת להם הפצה באמצעות הרוח למרחקים גדולים.

אורן חיים והתחדשות

עצי אורן ירושלים חיים בממוצע כשמונים שנה, אולם מוכרים בארץ אורנים קשישים בני למעלה ממאה שנים. אורן ירושלים שנכרת או שנשרף אינו מתחדש מגדמים כעצי חורש אחרים, אלא רק באמצעות זרעים.

אורן
ירושלים

העץ במקורות

על אף היות האורן עץ נפוץ בארץ ישראל בימי קדם, הוא נזכר במקרא רק פעם אחת בפסוק:

”... וַיִּקַּח תַּרְזָה וְאֵלוֹן וַיֹּאמְרָ לּוּ בַעֲצֵי יַעַר נָטַע אֲרוֹן וְגִשְׁמִי וַיִּגְדְּלֵ” (ישעיהו, מ"ד: י"ד).

לכן, אם נכונה סברת החוקרים שהאורן היה אחד העצים הנפוצים ברחבי הארץ באותם ימים, אזי כיצד ניתן להסביר את הופעתו היחידה בתנ"ך? אחת התשובות לכך היא, שאין ודאות שבפסוק זה אכן מדובר בעץ האורן, כפי שאנו מכירים היום. אפשרות נוספת היא, שמאחורי השמות ארז או ברוש - המופיעים לעתים קרובות יותר בתנ"ך - מתחבא האורן. יש חוקרים המזהים את "עץ השמן" כאורן, בגלל השרף הדביק שהוא מפיק.

שימושי העץ

בזכות קורתו הישרה, שימש האורן בעבר לבניין ולתעשיית הרהיטים. כיום משתמשים בו בארץ לייצור חביות וארגזים. בימי קדם שימשו זרעי אורן ירושלים (למרות גודלם הזעיר) למזון; גם היום אנו אוכלים את אגוזיו של האורן - הצנוברים, אבל רק של אורן הצנובר-הסלע-הגלעני.

מחטי האורן מכילים ויטמין סי ולכן משתמשים בהם ברפואה הטבעונית לטיפול בסובלים משיגרון, מכאבים בשרירים ומעייפות. משקה ממחטי אורן נחשב יעיל נגד אסטמה ודלקת הסימפונות.

חשיבות העץ

אורנים בכלל הם עצי ייעור ראשיים וגם העצים הנכרתים ביותר בעולם. משתמשים בהם בעיקר לחרושת, לבניין ולתעשיית הרהיטים, אך גם לצורכי ייעור ונוי.

מוצא ותפוצה

לסוג אורן מעל למאה מינים אשר נפוצים מאוד ברחבי העולם, בעיקר באזורים ממוזגים בחצי הצפוני של כדור הארץ. בארץ גדלים ארבעה מינים של אורן (אורן ברוטיה; אורן הצנובר-הסלע-הגלעני; אורן קנרי; אורן ירושלים). לעומת שאר מיני האורן הגדלים בארץ, אורן ירושלים הוא היחיד הנמצא בר ועשוי להתרבות גם באופן ספונטני. בעבר הרחוק גדל אורן הבר בחורש הטבעי בארץ ישראל, אך כיום ניתן למצוא אוכלוסיות בר רק במספר מצומצם של מקומות, ביניהם: בכרמל, בהרי יהודה, בהר מירון וברכס סולם (באזור ראש הנקרה).

מאפיינים ייחודיים

נוף האורנים נובע מאופן נטיעתם בשטח ומשאיפתם לאור. כשהם גדלים במטע נטוע, בצפיפות גבוהה, הם יהיו בעלי גזע זקוף וגבוה. לאורן ירושלים יש נטייה להסתעפויות. הגזע מכוסה בקליפה סדוקה, אשר עם פציעתה מפרישה שרף ריחני ודביק, המהווה אמצעי הגנה מפני מזיקים. אורן ירושלים גדל היטב בקרקעות עניות, באדמה סלעית או גירית. אין זו ברירת מחדל שלו, אלא העדפה, משום שקרקעות אלו דווקא טובות עבורו. לגידולו מסייעות פטריות המיקוריזה (פטריות שורש, ביניהן גם האורניה), אשר תודות לחיים הרמוניים ביניהם מספקות לו מהקרקע מים ומינרלים חיוניים.

קקן קימת לישראל נטעה את מרבית יערות האורנים בארץ; בפרוזדור ירושלים, בכרמל, בגליל, בנן שמן, על גבול המדבר, ועוד.

שם עברי: אלה ארץ ישראלית

שם אנגלי: Terebinth

שם מדעי: Pistacia palaestina

שם המשפחה: אלתיים | Anacardiaceae

סימני היכר

האלה הוא עץ נשיר חורף, על פי רוב קטן מימדים, בעל עלים מנוצים ומחודדים. החוד בקצה העלעל אצל האלה הארץ ישראלית מהווה סימן מבדיל בינה לבין האלה האטלנטית, אשר דומה לה מאוד בצורת העלים.

לבלוב ופריחה

האלה פורחת בחודשים מארס ואפריל. מיד אחר כך או אף בעיצומה של הפריחה, מתחילה האלה הארץ ישראלית ללבלב בצבעי כתום-אדום.

זרעים ופירות

בעונת הקיץ מתפתחים על העץ פירות כדוריים קטנים, בצבעי ירוק-אדום, אשר בעת הבשלתם (בסתיו) הופכים לסגלגלים. זרעי האלה מופצים ביעילות על ידי ציפורים.

אורך חיים והתחדשות

אלות אטלנטיות ידועות ביכולתן להגיע לגיל מופלג, אולם לגבי אלות ארץ ישראליות לא ידועים פרטים קשישים. עצי אלה מתחדשים לאחר כריתה או שרפה.

אלה
ארץ ישראלית

העץ במקורות

האלה נזכרת בתנ"ך פעמים רבות, לעתים יחד עם האלון. השם "אלה" לקוח מלשון אל, המעיד על חוזק ועוצמה. בזכות יכולתה של האלה (בעיקר אלות אטלנטיות) להגיע למימדים גדולים ולצורה מרשימה, אם נותנים לה להתפתח ללא הפרעה, נהגו בימי קדם לקיים בצילה טקסי פולחן.

"וַיִּלֶךְ אַחֲרַי אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיִּמְצָאֵהוּ יֹשֵׁב תַּחַת הָאֵלֶּה ..."
(מלכים א', י"ג: י"ד).

עדות לגודלה ולחוזקה של האלה נמצא בפסוק הבא:

"... וְאֶבְשָׁלוֹם רָכַב עַל הַפֶּרֶד וַיֵּלֵךְ הַפֶּרֶד תַּחַת שׁוֹרְךָ הָאֵלֶּה הַגְּדוֹלָה וַיִּחַזַק רֹאשׁוֹ בְּאֵלֶּה וַיִּתֵּן בֵּין הַשָּׁמַיִם וּבֵין הָאָרֶץ וְהַפֶּרֶד אֲשֶׁר תַּחְתָּיו עָבָר" (שמואל ב', י"ח: ט').

שימושי העץ

בעבר השתמשו בעצי אלה ארץ ישראלית במגוון דרכים: כחומר גלם לייצור מוצרי עץ קטנים, לעשיית ידיות וכלי עבודה. ברפואה הקדומה שימש שרף האלה להברשת שיניים, להברקת עור הפנים ולטיפול נגד דיזנטריה (מחלה חריפה של המעינים). ברפואה הטבעונית של היום, משמש השרף כסם ממריץ וכמעורר פעילות מעיים.

מוצא ותפוצה

האלה הארץ ישראלית נפוצה בחורש הים-תיכוני בארץ ישראל. היא גדלה במעורב עם אלון מצוי ואלת המסטיק, באזורי טרשים ואף חודרת לאזור ספר המדבר. בארץ גדלים בר שלושה מינים של אלות: אלה אטלנטית, אלה ארץ ישראלית ואלת המסטיק.

מאפיינים ייחודיים

בדומה לעצי חורש אחרים, סבלה האלה מפגיעת האדם והצאן. כתוצאה מכך, היום אנו מוצאים את האלה לרוב בצורת עץ קטן, בעל גזעים אחדים. במקרה כזה, גובהה יהיה בין 3 ל-10 מטר.

לעתים קרובות, בעקבות עקיצת כנימה מסוג מסוים, נוצרים על עלי העץ עפצים, מעין "גידולי פרא". צורת העפצים, כאשר הם קיימים על העץ, מהווה אף היא סימן זיהוי מצוין. באלה הארץ ישראלית העפצים הם בצורת בננה ואילו באלה האטלנטית העפצים הם בצורת אלמוג. קרן קימת לישראל נוטעת כיום עצי אלה כחלק ממדיניות הייעור המעורב בארץ והחזרת נוף החורש לתפארתו.

שם עברי: אלון התבור

שם אנגלי: Mt. Tabor oak

שם מדעי: Quercus ithaburensis

שם המשפחה: אלונים | Fagacaceae

סימני היכר

עץ נשיר, בעל עלים גדולים, גלדניים ומשוננים ובקצה שלהם חוד.

לבלוב ופריחה

בחודשים ינואר ופברואר מתכסה העץ בלבלוב ירוק ובעגילי פריחה עדינה. הפרחים חד-מיניים, האבקתם נעשית באמצעות הרוח.

זרעים ופירות

פרי האלון נקרא "בלוט". הוא מורכב מספלול ואגוזית. בלוטי אלון התבור גדולים מאוד וספלוליהם רחבים. קשקשי הספלולים גדולים, מעוצים ומופשלים אחורנית. עם הבשלת הפרי, בתקופת החורף, הוא נופל מהעץ. מאחר שהבלוט רגיש מאוד ליובש ומאבד מחיוניותו מהר, אזי כדי שינבוט יש להטמינו באדמה סמוך למועד נפילתו מהעץ. למרות העובדה שכל עץ מייצר מספר רב של בלוטים, רק מעטים מתפתחים לנבטים.

פרחי האלון מואבקים באמצעות הרוח, אולם זרעיו, הבלוטים, כבדים וגדולים ואינם מתפזרים לטווחים גדולים. לכן, לעתים קרובות נמצא אותם נבטים בסמיכות לצמח האם, לצד העצים הבוגרים. במקרים רבים אחרים נמצא כי בעלי חיים, שהעיקרי ביניהם הוא העורבני, מפיצים את הזרעים למרחקים גדולים של מאות מטרים מעץ האם ואף טומנים אותם באדמה. בלוטי האלון משמשים מזון לחיות הבר.

אלון
התבור

העץ במקורות

עץ האלון מופיע בתנ"ך מספר פעמים. לעתים כמסמל חוסן ועוצמה:

"... וְאֵלֶיךָ הִשְׁמַדְתִּי אֶת הָאֲמֹרִי מִפְּנֵיהֶם אֲשֶׁר כָּלְבָה אֲרָדִים נָבְרוּ וְחָסַן הוּא פְּאֻלוֹנִים ... " (עמוס, ב': ט')

ולעתים בהקשר לשימושו כחומר גלם לייצור סירות:
"אֲלוֹנִים מְבָשֶׁן עֲשׂוּ מְשׁוֹטֵיךְ ... " (יחזקאל, כ"ז: ו').

שימושי העץ

עצתו של אלון התבור חזקה וטובה לבניין ולמלאכה. לכן, בעת העתיקה, העץ שימש לבניית סירות וספינות, לייצור משוטים ואף להכנת פסלים. העץ שימש בעבר כחומר בעירה משובח לחימום ולבישול. בשל תכונות אלו נכרת האלון בפראות במשך דורות.

עצת האלון משפרת את טעם היין ולכן היום מרבים להשתמש בה לייצור חביות לאחסון יין.

ישנן עדויות כתובות רבות שהבלוטים של אלון התבור נאכלים על ידי בני אדם, למרות טעמם המר מאוד. ייתכן שהמצב באלונים דומה למצב בשקדים, שם יש אחוז נמוך של פרטים מתוקים, שאם מרבים אותם על ידי הרכבות אפשר לקבל מטע מתוק. יש הטוענים שטעמם של אותם פרטים מתוקים של אלוני התבור הוא כטעם ערמונים. מאז ומתמיד משמשים ספלולי האלונים למשחקי ילדים.

אורך חיים והתחדשות

עצי אלון מאריכים שנים, אך צמיחתם איטית ונדרשות להם שנים רבות עד הגיעם למימדים גדולים. ניתן למצוא עצים עתיקים ומרשימים, בני מאות שנים, בעיקר בקרבת אתרי קבורה ופולחן. אריכות ימיהם של עצי האלון מהווה סמל לחוסן ולעוצמה ומכאן הביטוי "חסון כאלון". עצי אלון ידועים גם בכושר ההתחדשות שלהם. לאחר שרפה או כריתה, העץ מסוגל להתחדש ולהצמיח גזעי משנה חדשים.

מוצא ותפוצה

המין "אלון התבור" נפוץ רק במזרח התיכון, מארץ ישראל ועד תורכיה. בארץ ישראל ניתן למצוא אותו בשרון, בכל אזור הגליל, ברמת הגולן ובעמק החולה.

בארץ ישראל גדלים שלושה מינים של הסוג אלון, מבין יותר משלוש מאות מינים הידועים בעולם. המינים הגדלים בארץ הם אלון מצוי (שהוא עץ ירוק עד), אלון התבור (עץ נשיר) ואלון התולע (עץ נשיר). יש עוד שני מיני אלון הגדלים בארץ, אבל רק באזור החרמון. אלה הם: אלון הלבטון ואלון השסוע.

מאפיינים ייחודיים

ההופעה העיקרית של אלון התבור היא בצורת יער פארק פתוח, עם מרחקים גדולים יחסית בין העצים. לעץ גזע מרכזי ונוף רחב ומעוגל.

שם עברי: ארז הלבנון

שם אנגלי: Cedar of Lebanon

שם מדעי: Cedrus libani

שם המשפחה: אורניים | Pinaceae

סימני היכר

עץ ירוק עד, בעל עלים דמויי מחטים קצרות.

לבלוב ופריחה

העץ מלבלב בסוף תקופת האביב ופורח בחודש מאי. לארז פרחים זכריים ונקביים הערוכים באצטרובלים קטנים ונפרדים, אך אלה וגם אלה גדלים על אותו העץ.

זרעים ופירות

לאחר ההפריה גדלים האצטרובלים הנקביים והזרעים מתפתחים בהם. תהליך זה נמשך כשנתיים עד שלוש שנים. לאחר מכן, האצטרובלים נפתחים והזרעים, שהם בעלי כנף קרומית, משתחררים ונישאים ברוח.

אורך חיים והתחדשות

גילם של עצי ארז שנחקרו ותועדו נאמד בכמה מאות שנים. עצי ארז גדלים לאט מאוד ואינם מתחדשים לאחר כריתה או שרפה.

**ארז
הלבנון**

מוצא ותפוצה

ארז הלבנון נחשב לעץ עתיק יומין, אשר שלט בעבר על פני אזורים רבים בחצי הכדור הצפוני. על פי עדויות היסטוריות, יערות ארזים היו נפוצים על פני שטחים רבים, אולם הם נכרתו ונסחרו בכל רחבי המזרח התיכון. ארז הלבנון גדל בר בהרי לבנון ובדרום תורכיה. תפוצתו משיקה כמעט לגבול הצפוני של ישראל, אך הוא אינו גדל בר בארץ. בישראל אנו מוצאים אותו כעץ נטוע בלבד ביערות בירייה, בירושלים, בהר מירון, ועוד.

מאפיינים ייחודיים

עצי ארז עשויים להגיע לגובה רב. נופם מזכיר צורת חרוט. הענפים פרוסים לצדדים בצורה אופקית ויוצרים צורה של גגות רעפים.

העץ במקורות

עצי ארז נזכרים בתנ"ך יותר מ-70 פעם, אבל אין הסכמה בין החוקרים שאכן בכל המקרים הכוונה היא לארז הלבנון. יש הטוענים, שבכל מקום שבו מופיע רק השם "ארז" ולא ארז הלבנון הכוונה היא לעץ אורן. ארז הלבנון נזכר במקרא בהקשר לבניית בית המקדש. מכאן מסיקים שהיה עץ טוב לבנייה ולריהוט:

"וַיִּבֶן שְׁלֹמֹה אֶת הַבַּיִת וַיְכַלֶּהוּ: וַיִּבֶן אֶת קִירוֹת הַבַּיִת מִבַּיִתָּה בְּצִלְעוֹת אֲרָזִים מִקְרַקַּע הַבַּיִת עַד-קִירוֹת הַסָּפֵן ..."
(מלכים א', ו': י"ד-ט"ו).

שימושי העץ

העץ מצטיין באיכות גבוהה של עצה, עמיד בפני ריקבון וחרקים ובעל ארומה נעימה. בזכות תכונות אלה וגם בזכות הופעתו ההדורה שימש הארז בעת העתיקה לבניית ארמונות, מבני ציבור וספינות.

שם עברי: אשל הפרקים

שם אנגלי: Tamarisk

שם מדעי: Tamarix aphylla

שם המשפחה: אשליים | Tamaricaceae

סימני היכר

עץ ירוק עד, בעל עלים קטנים דמויי קשקשים.

לבלוב ופריחה

באופן יוצא דופן פורח אשל הפרקים בעונת הקיץ, בחודשים אוגוסט וספטמבר. פריחת העץ מורכבת מאשכול של פרחים קטנטנים, נטולי צוף, בצבעים לבן-וורוד. ההאבקה נעשית בידי חרקים או באמצעות הרוח.

זרעים ופירות

פרי האשל הוא הלקט ובתוכו זרעים. לזרעי האשל יכולת להגיע למרחקים גדולים וזאת משום שהזרע נתון במעין צמר גפן אשר מגדיל את נפחו, אבל עדיין משקלו כשל נוצה.

אורך חיים והתחדשות

זרעי האשל זעירים ונפוצים על ידי הרוח, אך למרות יכולתם הגבוהה לנבוט, הנביטה איטית ביותר. עיקר ריבוי של אשל הפרקים בארץ נעשה באמצעות ייחורים. האשל מאריך ימים ויכול להגיע ל-150 שנים ואף יותר.

אשל
הפרקים

העץ במקורות

על אף שהאשל נפוץ ואופייני לנופי המדבר של הארץ, הוא נזכר בתנ"ך בשלושה מקומות בלבד. יתרה מכך, אין ודאות שבמקומות שהוא נזכר בהם הכוונה היא לאשל הפרקים ולא לאילן גדול אחר. ייתכן כי השם "אשל" שימש בתקופת המקרא כשם כללי לסוגי עצים שונים. רק במקום אחד בתנ"ך נזכר האשל במקום אופייני לאזור גידול:

"וַיֵּטַע אֶשֶׁל בְּכָאֵר נִטְבַּע וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם"
(בראשית, כ"א: ל"ג).

שימושי העץ

בעת העתיקה עצי האשל שימשו את האוכלוסייה בבנייה - ליסודות ולתמיכה וכן היו מקובלים בשימושים ביתיים נוספים, כגון כלי אוכל.

משום מהירות צמיחתו ועמידותו בתנאי אקלים וקרקע קשים ביותר, ביניהם קרקעות מליחות ואזורי יובש, נוהגים בימינו לשתול אותו באזורים צחיחים, שבהם הוא מיטיב לשמש כנותן צל וכשובר רוח. קרן קימת לישראל משתמשת בו כעץ ייעור באזורי חולות בנגב, על גדות הירדן וליד ים המלח. העץ יעיל בייצוב חולות נודדים ומשמש גם למניעת שרפות באזורים שבהם הוא גדל. זאת, משום שדליקותו נמוכה מאוד והוא מדכא את הצמחייה העשבונית בסביבתו, שכן הוא גורם להמלחת הקרקע.

מוצא ותפוצה

לסוג אשל מינים רבים (בעולם ידועים כ-90). מוצאו הטבעי של אשל הפרקים בצפון אפריקה ובקדמת אסיה. בארץ אפשר למצוא אותו בשפלה, בנגב, בעמק הירדן ובערבה. אשל הפרקים נפוץ מאוד בארץ כעץ נטוע, אך נדיר מאוד כעץ בר.

מאפיינים ייחודיים

האשל נחשב לעץ בעל יכולת "להסתדר" בשטחי מחייה קשים במיוחד. כל מיני האשל מסוגלים להפריש את עודפי המלחים שקלטו מהקרקע באמצעות בלוטות מלח המצויות בעליהם. לכן האשל יכול לצמוח גם בקרקעות מלוחות מאוד, כמו אלו שליד ים המלח ובערבה. המין "אשל הפרקים" הוא מהגדולים ביותר מבין סוגי האשל והיחיד שמשתמשים בו לעצה, ליצירת צל, לשבר רוח ולסמן גבולות חלקה. קרן קימת לישראל השתמשה באשלים כעצי ייעור באזורי המצפים בנגב, שהוקמו בשנים 1942-1943.

שם עברי: ברוש מצוי

שם אנגלי: Cypress

שם מדעי: Cupressus sempervirens

שם המשפחה: ברושיים | Cupressaceae

סימני היכר

עץ ירוק עד, בעל עלים דקים ומאורכים דמויי מחטים.

לבלוב ופריחה

הברוש פורח באביב. הפרחים הזכריים ערוכים בשיבולים ואילו הפריחה הנקבית ערוכה באצטרובלים כדוריים, העשויים קשקשים ומכילים ביציות רבות. הפרחים חד-מיניים, זכריים לחוד ונקביים לחוד, על אותו העץ, אך בענפים שונים. לאחר ההאבקה, שנעשית באמצעות הרוח, גדלים הקשקשים והאצטרובל נסגר. הוא ישוב ויפתח רק כאשר הוא יבשיל.

זרעים ופירות

לברוש אצטרובל כדורי, קשיח, המכיל את הזרעים. הוא נפתח לאחר ההבשלה, בעונת הסתיו, כשנה וחצי אחרי ההאבקה. לאחר פיזור הזרעים נשארים האצטרובלים הפתוחים על העץ.

אורך חיים והתחדשות

עצי ברוש מצוי יכולים להגיע לגיל מופלג של מאות שנים. לברוש יתרון על עצי מחט אחרים, בכך שהוא מתחדש לאחר כריתה ומצמיח גזע וענפים חדשים. העץ מתרבה מזרעים.

ברוש

מצוי

כיוון שהברושים מרשימים ומפארים את הר הלבנון, רואה בהם הנביא ישעיהו את "כבוד הלבנון":

"כְּבוֹד הַלְבָנוֹן אֵלַי; יְבוֹא בְרוֹשׁ תְּדַהֵר וּתְאֲשׁוּר יַחְדָּו לְפָאֵר מְקוֹם מְקַדְּשֵׁי וּמְקוֹם רַגְלֵי אֲכַבֵּד" (ישעיהו, ס': י"ג).

בפסוק אחר מביע הנביא ישעיהו את שאיפתו לראות את רעננותה של לבנון הירוקה פושטת ברחבי ארץ ישראל:

"אֲתֵן בַּמִּדְבָּר אֲרוֹז שֶׁטָה וְהֵדַס וְעֵץ שָׁמֶן אֲשִׁים בְּעֶרְבָה בְרוֹשׁ תְּדַהֵר וּתְאֲשׁוּר יַחְדָּו" (ישעיהו, מ"א: י"ט).

שימושי העץ

הברוש נזכר במקרא בהקשרים המעידים על שימושי לבניין, לריהוט ולתעשיות שונות. הוא אחד העצים שהובאו לירושלים בימי שלמה המלך לשם בניין בית המקדש. העצה הקשה, שאינה נרקבת, גרמה לו להיות מתאים גם לבניית אוניות וארונות מתים.

בימינו משמש הברוש כעץ ייעור ונוי חשוב. בשטחי חקלאות הוא משמש כשובר רוח, מספק הגנה ותוחם גבולות. בתעשיית העץ משמש הברוש לבניית תיבות לאריזה, לייצור עמודים וסמוכות בחקלאות.

מוצא ותפוצה

עצי ברוש נפוצים כמעט בכל ארצות אגן הים התיכון. ברושי בר קרובים ניתן למצוא בקפריסין ובירדן. בארץ יש, ככל הנראה, ברושי בר בודדים בלבד.

מאפיינים ייחודיים

הברוש הוא עץ יער חשוב בארץ, אולי החשוב ביותר אחר האורן; צורתו מזכירה חרוט. הוא מצטיין במראהו. גדל היטב ומהר ברוב סוגי הקרקעות.

לברוש המצוי שני זנים: האחד - זן אופקי, שהוא גם צורת הבר, שבו הגזע זקוף והענפים מתפרשים לצדדים; השני - זן צריפי, שהוא זן תרבותי ובו הענפים מהודקים לגזע וצורתו דומה לנר.

העץ במקורות

השם "ברוש" מזכר מספר פעמים במקרא ופעם אחת במשנה, אך זיהויו עם הברוש המוכר לנו היום איננו ודאי. ייתכן כי העץ המכונה בתנ"ך בשם "ברוש" הוא עץ אחר הגדל בלבנון ואילו הברוש "שלנו" מופיע במקורות תחת השם "תאשור". ייתכן שבימי המקרא היה השם "ברוש" שם כולל לכמה עצים ובהם הערער, התאשור והאשוח הצומחים בר בלבנון.

שם עברי: גפן היין

שם אנגלי: Grape Vine

שם מדעי: Vitis vinifera

שם המשפחה: גפניים | Vitaceae

סימני היכר

הגפן הוא שיח מטפס, נשיר חורף, בעל עלים גדולים ושסועים לשלוש עד חמש אונות.

לבלוב ופריחה

העלים צומחים בתחילת האביב. לאחר מכן מתפתחים אשכולות קטנים וירקקים של פרחים.

זרעים ופירות

בחודשי הקיץ (בין החודשים מאי ועד אוקטובר, תלוי בזן) מבשיל הפרי הנקרא "ענבה". הענבים מסודרים על הענף בקבוצות צפופות. צבע הפרי וגודלו תלויים בזן של הגפן.

אורך חיים והתחדשות

גפן תרבותית יכולה להאריך ימים ולהגיע למאה שנים ואף יותר. ריבוי הגפן נעשה מייחורים של זן העמיד למזיק העיקרי שלהם בארץ (הפילוקסרה) ועליו הרכבה של הזן הרצוי לנו מבחינה צרכנית.

גפן

היין

מוצא ותפוצה

הגפן היא אחד מגידולי התרבות הקדומים ביותר בעולם. ייתכן כי מוצא גפן הבר שלנו מאנטליה או מיוון, אך יש גם הסוברים שהיא מין מקומי.

מאפיינים ייחודיים

ענפי הגפן מצויידים בקנוקנות (איברי עזר לטיפוס, דמויי קפיץ), אשר נכרכים מסביב לצמחים, לעצים או מסביב לסמוכות.

הגפן במקורות

הגפן היא אחד משבעת המינים, שארץ ישראל נשתבחה בהם. המוצר המובהק של הגפן, מיץ ענבים, הוא אחד משלושת הדברים המייצגים את טוב הארץ

”... ארץ דגן תירוש ויצָהָר ...” (דברים, כ"ח: נ"א).

התנ"ך מלא בתיאורים על הגפן ותוצריה, המעידים על חלקה הגדול בחקלאות ובכלכלת הארץ בימי המקרא. המילה "יין", למשל, מוזכרת בתנ"ך 141 פעמים. בזכות חשיבותו, זכה היין לברכה משל עצמו "בורא פרי הגפן". מבחינה סמלית, הגפן שימשה בתקופת התנ"ך ביטוי לפוריות, לפריחה ולשגשוג כלכלי.

שימושי הגפן

פירות הגפן - הענבים - משמשים לייצור יינות, מיצים, צימוקים וענבי מאכל טריים.

היין משמח לבב אנוש; שימש בעבר ומשמש גם כיום לצורכי דת ולברכות שונות. הגפן שימשה ומשמשת מקור השראה בלתי פוסק לאמנים מתחומים שונים. גם צה"ל בחר בעלה גפן כסמל קצונה גבוה מדרגת רב סרן ומעלה.

שם עברי: זית אירופי

שם אנגלי: Olive

שם מדעי: Olea europaea

שם המשפחה: זיתיים | Oleaceae

סימני היכר

עץ ירוק עד, בעל עלים גלדניים, קטנים ומוארכים. צידם העליון ירוק כהה ומבריק וצידם התחתון כסוף.

לבלוב ופריחה

עצי הזית פורחים בחודשים אפריל ומאי; הפרחים לבנים וקטנים, ערוכים באשכולות. האבקת הפרחים נעשית בעיקר באמצעות הרוח, אך גם באמצעות חרקים.

זרעים ופירות

במהלך חודשי הקיץ ועד חודש דצמבר גדל ומבשיל פרי הזית, תוך כדי שצבעו הופך מירוק לסגול ולשחור.

אורך חיים והתחדשות

עצי זית מארכי חיים מאוד ויכולים להגיע למאות שנים. גזעי העצים העתיקים חלולים. עצי זית עתיקים מאוד אפשר למצוא בגת שמנים בירושלים. ריבוי עצי זית נעשה באמצעות ייחורים (חלק מהצמח שנטמן באדמה ומצמיח שורשים). בדרך כלל משתמשים בענפים כייחורים, אך במקרה של עצי זית ההעדפה היא לגרופיות (בליטה על הגזע שנראית כיבלת ומיטיבה להשתרש).

זית

אירופי

שימושי העץ

הזית הוא אחד הגידולים החקלאיים החשובים בארץ ישראל. עיקר ערכו הכלכלי של הזית טמון בפירותיו, המכילים אחוז גבוה של שמן. מהם נהגו להפיק שמן למאור, שמן זדיתים למאכל, שמן לרפואה, לסיכת הגוף, ועוד. גם בימינו שמן זית הוא אחד ממוצרי היסוד החשובים בארץ. ברפואה העממית שתיית כף שמן זית מהווה תרופה לבעיות לב ולהורדת לחץ דם, טובה נגד כאבי ראש, בעיות עיכול וכן מקלה על שיעול וכאבים בחזה.

מוצא ותפוצה

זית אירופי מאפיין את כל האזור הים-תיכוני. עצי בר גדלים בארץ בגליל המערבי ובכרמל.

מאפיינים ייחודיים

הזית הוא מעצי הפרי הראשונים שביתו על ידי האדם. נופו של הזית רחב בדרך כלל וגזעו עבה ומפותל. ההבדל היחיד בין זני הבר של הזית לזית התרבותי מתבטא ביחס שבין הגלעין לציפה של הפרי. בזית תרבותי, גודל הגלעין יחסית לציפה, קטן.

קטיף הזיתים נקרא "מסיק". הוא נעשה בעבר בשיטות ידניות - על ידי משיכת ענפים, או בשיטת ניקוף - חבטות בענפים עד נשירת הפרי. כיום משתמשים בעיקר במכונות המנערות את הפרי מהעץ.

העץ במקורות

הזית מוזכר פעמים רבות בתנ"ך והוא אחד משבעת המינים, שבהם נתברכה ארצנו. ארץ ישראל כונתה בתורה:

"אַרְץ חֹטֶה וְשֹׁעֵרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ" (דברים, ח': ח').

ענף עץ הזית מסמל בסיפור תיבת נוח את השקט שאחרי הסערה:

"וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרְבַּ וְהָיָה עָלָהּ—זֵית טָרֵף בְּפִיהָ וַיַּדַּע נֹחַ כִּי קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ" (בראשית, ח': י"א).
גם בימינו מסמל ענף עץ הזית תקווה לשלום ולרגיעה. סמל המדינה וסמל צה"ל מעוטרים בענפי זית.

שם עברי: פיקוס השקמה

שם אנגלי: Sycomore

שם מדעי: Ficus sycomorus

שם המשפחה: תותיים | Moraceae

סימני היכר

פיקוס השקמה הוא עץ ירוק עד בתכונותיו הבסיסיות, אולם בארץ ישראל הוא נמצא בשלכת, בגלל תנאי מזג האוויר (מכיוון שקר לו. הוא רגיל לטמפרטורות יותר גבוהות). עלי פיקוס השקמה גלדניים ומעוגלים.

לבלוב ופריחה

השקמה פורחת בסוף הקיץ ובסתיו בתפרחת כדורית האופיינית לסוגי הפיקוס השונים, אשר נקראת "פגה". צורת הפגה אינה מזכירה פרח, כי אם כדור אשר בתוכו מאות פרחים.

זרעים ופירות

פרי השקמה - הפגה - גדל על הגזע בצורת אשכול של פירות כדוריים. בתחילה הפירות ירוקים ובקיץ, כאשר הם מבשילים, הם הופכים לוורודים. מאחר שבישראל אין את הצרעה המאביקה, מתפתחות הפגות לפירות בלתי מופרים ונטולי זרעים, הנקראים "גמזיות" ובערבית "ג'ומס".

אורך חיים והתחדשות

עצי שקמה מאריכים חיים. מאחר שהצרעה המאביקה של פיקוס השקמה אינה חיה בארץ ישראל, היא אינה יכולה להתרבות באופן ספונטני. ריבוי השקמה בארץ נעשה על ידי ייחורים.

**פיקוס
השקמה**

מוצא ותפוצה

מוצאה הטבעי של השקמה באזור הסודני של אפריקה. בישראל, בלבנון, בקפריסין ובצפון אפריקה נפוצה השקמה אך ורק כתוצאה מנטיעות. כיום, התמעטו עצי השקמה בארץ. פריים כמעט שאינם נאכל ורבים מהם נעקרו מרחובות הערים, ביניהם תל אביב ונתניה.

מאפיינים ייחודיים

פיקוס השקמה הוא עץ גדול מאוד, בעל גזע רחב היקף ומסתעף.

העץ במקורות

השקמה נזכרת בתנ"ך, במשנה ובתלמוד. נראה כי בימי התנ"ך הייתה עץ נפוץ בארץ, **"וַיִּתֵּן הַמֶּלֶךְ אֶת הַכֶּסֶף בִּירוּשָׁלַם כְּאֲבָנִים וְאֵת הָאֲרָזִים נָתַן כְּשֻׁקְמִים אֲשֶׁר בְּשֹׁפְלָה לְרֹב"** (מלכים א', י': כ"ז).

שימושי העץ

השימוש העיקרי של השקמים מתקופת התנ"ך ועד ימינו היה לבנייה. לפירות העץ נודעה בעבר חשיבות כלכלית, בעיקר בעמק הנילוס, אולם חשיבות זו פחתה מחוץ למצרים.

שם עברי: פיקוס התאנה

שם אנגלי: Fig

שם מדעי: Ficus carica

שם המשפחה: תותיים | Moraceae

סימני היכר

פיקוס התאנה הוא עץ נשיר חורף, בעל עלים גדולים ושסועים לאונות, דמויי כף יד (חמש אונות).

לבלוב ופריחה

התאנה מלבלבת בחודשים מארס-אפריל. פריחתה מתחילה באביב ונמשכת עד הסתיו. פרחי התאנה צומחים במקובץ בתפרחת הנקראת "פגה". בתוכה, על מצעית בשרנית, מצויים מאות פרחים קטנים, חסרי צבע וריח. ההאבקה מתבצעת על ידי צרעות החודרות לפגה ומטילות בחלק מהפרחים את ביציהן; בדרכן הן מאביקות את שאר הפרחים.

זרעים ופירות

הפירות - התאנים - הם התפתחות של פגה (תפרחת כדורית צפופה של עשרות פרחים זעירים) שהופרתה. למעשה, התאנה היא פירות רבים עם העטיפה שלהם. הפרי מבשיל בשלהי הקיץ בחודשים אוגוסט וספטמבר.

אורך חיים והתחדשות

עצי תאנה חיים עשרות שנים. הם יכולים להתחדש לאחר כריתה או שרפה. תאנים נובטות מצוין ולכן ניתן למצוא אותן צומחות בר ליד מעיינות, נחלים ובקרבת מערות.

**פיקוס
התאנה**

מוצא ותפוצה

מקורם של עצי התאנה מהרי אירן, עיראק ותורכיה, אולם עצי תאנה ידועים בארץ ישראל מתקופת המקרא. בישראל גדלים עצי תאנה כמעט בכל מקום, מלבד באזורי ערבה מובהקים.

מאפיינים ייחודיים

עצי התאנה בינוניים בדרך כלל, גובהם נע בין 6-8 מטרים. נופם רחב והם מעניקים צל רב בקיץ. העלים, הגזע והענפים מפרישים שרף חלבי שורף.

העץ במקורות

התאנה נזכרת במקורות פעמים רבות. זהו העץ הראשון הנזכר במקרא בשמו, בסיפור על אדם וחוה:

”וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עִרְמָם הֵם וַיִּתְפָּרוּ עֵלֶּה תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת”
(בראשית, ג': ד').

התאנה שלובה בנוף ובחקלאות הארץ מימים קדומים והיא נחשבת לאחד משבעת המינים, שבהם נשתבחה הארץ. חקלאים בימים ההם נהגו להזמין את האורחים לשבת תחת עץ התאנה. הישיבה הזאת, תחת התאנה, הפכה להיות סמל של חיי שלווה:

”... אֶל תַּחַת גִּפְן וְאֶל תַּחַת תְּאֵנָה” (זכריה, ג': י').

כבר בימי המקרא נודע לתאנה ערך רפואי רב. הדבילה (תאנה מיובשת) שימשה תרופה לשחין, כמו שניתן ללמוד מהטיפול שנתן ישעיהו למלך צדקיהו:

”וַיֹּאמֶר יִשְׁעִיָּהוּ קָחוּ דָבִילַת תְּאֵנִים וַיִּקְחוּ וַיַּעֲשִׂימוּ עַל הַשְּׁחִין וַיַּחֲי” (מלכים ב', כ': ד').

שימושי העץ

התאנה הייתה ידועה בתרבות החקלאית כבר בזמנים קדומים ועד לפני דורות אחדים הייתה בין עצי הפרי החשובים בארץ. הפרי נאכל חי או מיובש (דבלים). לתאנים מיובשות ערך תזונתי גבוה; הן נשמרות זמן ממושך וקל לשאת אותן ממקום למקום.

מבחינה רפואית נחשבת התאנה יעילה לטיפול בעצירות ובמחלות דרכי העיכול, כתרופה נגד הצטננויות ושיעול. חלב התאנים, אשר גורם לגירויים קשים בעור, משמש כתרופה לטיפול בגידולי עור וביבלות קשות.

שם עברי: רימון מצוי

שם אנגלי: Pomegranate

שם מדעי: Punica granatum

שם המשפחה: רימוניים | Punicaceae

סימני היכר

שיח או עץ נמוך. בדרך כלל עץ נשיר, אך יכול להתנהג גם כירוק עד, בהתאם לתנאי גידולו. צורת עלי הרימון אליפסה מוארכת.

לבלוב ופריחה

הרימון מבלב בצבעי כתום-אדום בתחילת האביב ופורח בראשית הקיץ, בחודשים מאי ויוני.

זרעים ופירות

פרי הרימון גדול מאוד ומכיל זרעים בעלי ציפה עסיסית. הפרי גדל במשך הקיץ ולקראת הסתיו מאדים ומבשיל.

אורך חיים והתחדשות

רימונים מתרבים היטב מזרעים. ריבוי מכוון מתבצע בדרך כלל על ידי ייחורים (קטע של הצמח, בדרך כלל ענף, שאותו משרישים באדמה).

**רימון
מצוי**

מוצא ותפוצה

רימון מצוי נפוץ בכל ארצות הים התיכון כגידול תרבותי מזה כ-4,000 שנה. מרבים למצוא אותו בארץ ישראל במטעים נטושים או בעיבודים חקלאיים עכשוויים.

מאפיינים ייחודיים

למין "רימון מצוי" מספר זנים המזהים לפי הטעם בין מתוק לחמצמץ וכן לפי הגוון של הזרעים, הנע בין אדום לוורוד וללבן. קצות הענפים של העץ דוקרניים.

העץ במקורות

הרימון מופיע רבות במקורותינו. הוא נמנה על שבעת המינים, שנתברכה בהם ארץ ישראל. לבלובו האדמדם היה מאד ומתמיד סמל לשיכון חושים ולאהבה; העץ ופירותיו היפים מככבים בשיר האהבה הגדול בעולם, שיר השירים:

"כְּחוּט הַשָּׁבִי שִׁפְתוֹתַי וּמִדְבַרְךָ בְּאֵה כְּפֹלַח הַרְמוֹן רִקְתִּיךָ
מִבְּעַד לְצַמְתֶּךָ" (שיר השירים, ד': ג').

שימושי העץ

הרימון משמש למאכל ולהכנת יין. בעבר נהגו להשתמש בחומרים שהופקו מקליפתו של הרימון גם בתעשיית עיבוד עורות ובצביעה.

שם עברי: שיטה סלילנית

שם אנגלי: Acacia

שם מדעי: Acacia raddiana

שם המשפחה: שיטיים (מימוסיים) | Mimosaceae

סימני היכר

עץ נשיר, בהתאם למזג האוויר במקום גידולו. באזורים חמים ויבשים העץ נמצא בשלכת חלקית או מלאה בקיץ, באזורים קרים הנשירה חורפית. עלי השיטה הסלילנית מורכבים ומנוצים פעמיים. מבסיס העלה יוצאים שני קוצים (זהירות - הם חדים מאוד).

לבלוב ופריחה

לשיטים הגדלות בארץ יש בדרך כלל עונת פריחה בחודשים אוגוסט וספטמבר. פרחי השיטה הסלילנית כדוריים, בצבע קרם או צהוב.

זרעים ופירות

פרי השיטה הסלילנית הוא תרמיל ארוך, חלק ומסולסל, ומכאן מקור השם. הפרי, אשר בתוכו מספר זרעים, מבשיל בתחילת הקיץ.

אורך חיים והתחדשות

ריבוי השיטה נעשה באמצעות זרעים, בעיקר כאלה שעברו דרך מערכת העיכול של בעלי חיים, אוכלי עשב. הזרעים שבפרי הם בעלי כושר נביטה טוב, אך הקליפה הקשה של הזרע מונעת זאת. בעלי חיים, אוכלי עשב, שאוכלים את התרמיל, מפרישים את הזרעים כאשר הם זמינים לנביטה. זרעים שלא עברו דרך מערכת העיכול של אוכלי העשב ועדיין נתונים בקליפה קשה, שאינה מאפשרת נביטה, עשויים להישמר בקרקע במשך שנים רבות. עם הזמן, קליפת הזרע בקרקע נשחקת והזרע יכול לנבוט.

שיטה
סלילנית

מוצא ותפוצה

ישנם מספר מינים של שיטים, שכולם ממוצא טרופי וכולם אוהבים אקלים חם. מוצא השיטה הסלילנית במזרח אפריקה. בישראל גדלה השיטה הסלילנית בנגב הצפוני, במדבר יהודה ובערבה, עד גבול תפוצתה הצפונית ביריחו.

מאפיינים ייחודיים

לשיטה הסלילנית גזע ראשי, ממנו מסתעפים בחלקו העליון ענפים קוצניים עבים. צילו של העץ מכסה שטח רחב למדי.

העץ במקורות

עצי שיטה נזכרים בתנ"ך מספר פעמים ונראה כי שימשו את בני ישראל לבניית המשכן, כלי המשכן והמזבח:

”וְעֵשֶׂת אֶת הַקָּרְשִׁים לְמִשְׁכַּן עֲצֵי שִׁטִּים עֲמֻדִים” (שמות, כ"ו: ט"ז).

ככל הנראה, עצי שיטה סיפקו את מרבית צורכי האוכלוסייה במדבר. משום כך, נהגו בני ישראל לסחוב אותם איתם, כנושאי מטען יקר:

”וַיָּבֵאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים כָּל נְדִיב לֵב הֵבִיאוּ חֹחַ וְנֹזֶם וְטַבַּעַת... וְכָל אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל מְלֶאכֶת הָעֵבֶדָה ...” (שמות, ל"ה: כ"ב-כ"ה).

שימושי העץ

עצי שיטה במדבר מספקים לבדווים עצה לבנייה ולהסקה ומזון לגמלים ולעיזים. העלווה הצעירה, הפריחה ותרמילי הפירות משמשים מספוא הכרחי ומשובח לצאן. ברפואה הבדווית הענמית משמשת השיטה לחיזוק שיניים ולטיפול בדימום בחניכיים. ברפואה המודרנית משמש השרף כמגן נגד הפרשה יתירה של הקיבה והמעיים ולריכוך פעולתן של תרופות חריפות.

שם עברי: שקד מצוי

שם אנגלי: Almond

שם מדעי: Amygdalus communis

שם המשפחה: רודניים | Rosaceae

סימני היכר

השקד המצוי הוא עץ נשיר חורף, בעל עלים משוננים ומוארכים.

לבלוב ופריחה

פרחי השקד מקדימים את העלווה, המגיעה עם סיום הפריחה. פריחתו המוקדמת, לפני עצי פרי אחרים, מבשרת את בוא האביב. לפרחיו ריח נעים וצוף המושך חרקים רבים, בעיקר דבורים.

זרעים ופירות

החלק הנאכל בשקד הוא הזרע, הנתון בתוך קליפה קשה. העץ אמנם ממחר לפרוח, אך אינו ממחר בהבשלת הפירות. עד להבשלת הפירות עוברים בערך חמישה עד שישה חודשים מיום הפריחה. פירות השקד הם בעלי ערך תזונתי רב. הם מכילים עד 60% שמן. בשקדי הבר אחוז הפירות המתוקים קטן.

אורך חיים והתחדשות

עץ השקד מתחדש לאחר כריתה, אך משום היותו שילוב של שני זנים (כדי לקבל שקד שטעמו מתוק צריך להרכיב על השקד המר זן שקד שטעמו מתוק) טעם פירותיו לאחר הכריתה תלוי במיקום הכריתה. אם הכריתה נעשתה מעל ההרכבה (ברוכב), אזי הפרי של העץ ימשיך להיות מתוק, שכן הוא שייך להרכבה של השקד המתוק; אך אם העץ נכרת מתחת להרכבה (בכנה), נקבל פרי מר.

שקד

מצוי

שימושי העץ

שקדים מתוקים ומרים, ירוקים ויבשים שימשו כבר בימי קדם למאכל ולתעשייה. את השקדים המרים נהגו לאכול בעודם רכים, בטרם התרבה בהם החומר המר, האמיגדלין. בימינו השימוש בשקדים מגוון, אולם הצריכה העיקרית היא של גלעין מתוק ובשל, למאכל חי ולתעשייה. ברפואה העממית משמשים פירות השקד להפקת שמן המיועד לטיפול בכאבי אוזניים, כאבי ראש, גרון ושיעול; לטיפול במחלות ריאה וכליות ולטיפול בבעיות עור. שקדים נחשבים יעילים גם לטיפול בצרבות.

מוצא ותפוצה

מקור השקד המצוי ברמת אנטוליה. מגדלים אותו בכל האזור, ממזרח הים התיכון ועד מערב אירן. שקד מצוי הוא אחד המינים הנפוצים בר בחורש הים-תיכוני בארץ, בגליל, בגולן, בכרמל, בשומרון ובהרי יהודה. האדם תרבת את שקד הבר המצמיח פירות מרים וטיפח ממנו מספר זנים, שפריים גדול וטעים. שמירת התכונות הרצויות של השקד התרבותי נעשית על ידי הרכבות.

העץ במקורות

לשקד מקום חשוב בתרבות הקדומה והעכשווית. על אף שאינו נמנה על שבעת המינים, שבהם נתברכה הארץ, ההתייחסות אליו במקורות היא כאל אחד הפירות שבהם נתברכה ארצנו.

במקורות הוא מופיע בשמו או בשם "לוד". השקד מוזכר בתנ"ך לראשונה בשיחתו של יעקב אבינו עם בניו השבים ממצרים, שם הם פגשו את אחיהם יוסף, אף שאין הם יודעים עדיין שיוסף הוא אחיהם האובד:

**"וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם ... קָחוּ מִזֶּמֶרֶת הָאֶרֶץ
בְּכִלְיֵיכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִשִּׁי מִנְחָה מֵעֵט צָרִי וּמֵעֵט דָּבָשׁ נָלֶאֱת
וְלֹט בְּטָנִים וּשְׂקָדִים" (בראשית, מ"ג: י"א).**

ירמיהו מזכיר את השקד בהקשר לדברים שעומדים להתרחש בקרוב:

**"וַיְהִי דָבָר ה' אֵלַי לֵאמֹר מָה אַתָּה רֹאֶה יְרֻמְיָהוּ וְאָמַר מִקֵּל
שְׂקָד אֲנִי רֹאֶה: וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הִיטַבְתָּ לְרֹאֹת כִּי שְׂקָד אֲנִי
עַל דְּבָרִי לַעֲשׂוֹתוֹ" (ירמיהו, א': י"א-י"ב).**

שם עברי: תמר מצוי

שם אנגלי: Date palm

שם מדעי: Phoenix dactylifera

שם המשפחה: דקליים | Palmae

סימני היכר

עץ יחוק עד, בעל עלי ענק מנוצים, הקרויים "כפות תמרים".

לבלוב ופריחה

התמר פורח באביב, בסביבות החודשים מארס ואפריל.

זרעים ופירות

פרי התמר הוא ענבה מוארכת ובה זרע אחד. הפרי מבשיל בקיץ בחודשים אוגוסט וספטמבר. זני התמר השונים קובעים כיצד ייאכל הפרי, יבש או לח, טרי או מאוחסן. קטיף התמרים נקרא "גדיד".

אורך חיים והתחדשות

עצי תמר מאריכי חיים. בטבע מתרבים התמרים מזרעים ולכן נמצא עצי זכר ועצי נקבה רבים. במטעים מגדלים בעיקר עצי נקבה למטרת תנובת פרי, אותם מרבים בדרך כלל מחוטרים.

תמר
מצוי

מוצא ותפוצה

גידול עצי תמר היה נפוץ בארץ עוד בימי המקרא. מוצאו של התמר, ככל הנראה, מאזורנו, אם כי ישנם חוקרים הסבורים שמוצאו מאפריקה או מהודו. בארץ גדלים עצי תמר בר, פליטי תרבות, ליד מעיינות ופלגי מים בעמק הירדן, באגן ים המלח ובנאות מדבר.

מאפיינים ייחודיים

העץ גבוה מאוד וישר. יכול להגיע לעשרים מטרים ואף יותר. רוחב גזעו נותר אחיד בקוטרו, עובדה הנובעת מהיותו חד-פסיגי.

העץ במקורות

בני ישראל מצווים לקיים בחג הסוכות את מצוות הלולב וכפות התמרים. **"וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת וְעָרְבֵי נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים"** (ויקרא, כ"ג: מ'). תכונותיו המבורכות של התמר ומראהו הנאה חיבבו אותו על אנשי הארץ: **"צִדִּיק כְּתָמָר יִפְרַח כְּאֶרֶז בְּלִבְנוֹן וְיִשְׁגֶּה"** (תהילים, צ"ב: י"ג).

חשיבות העץ

בסוג "תמר" כלולים כשלושים מינים. החשוב מכולם הוא התמר המצוי, שאותו מגדלים בעיקר לשם פרויו. התמר תורבת לפני אלפי שנים ושימש לאורך ההיסטוריה גורם כלכלי חשוב בארץ. גם בימינו משמש התמר גידול חשוב במשק החקלאי, בעיקר בעמק הירדן, בבקעת ים המלח, בעמק בית שאן ובערבה. העץ ופירותיו שימשו כמוטיבים אמנותיים במטבעות, בפסיפסים ובתבליטים קדומים בישראל.

שימושי העץ

מגזע העץ נהוג לייצר קורות לבנייה ולעמודים. מעלי התמר קולעים סלים, מחצלות, חבלים, מטאטאים, ועוד. בפרי התמר משתמשים באופנים רבים, ביניהם: מזון טרי או יבש, ממרח, דבש, ריבות ותחליפי קפה.

שם עברי: תפוח תרבותי

שם אנגלי: Apple

שם מדעי: Malus sylvestris

שם המשפחה: רודניים | Rosaceae

סימני היכר

עץ נשיר חורף, בעל עלים קשים וגלדניים, אשר שפתם משוננת.

לבלוב ופריחה

בדומה לרבים ממשפחת הוורדניים, גם אצל התפוח התרבותי מקדימה הפריחה את הלבוב. פריחתו מתחילה באביב ומיד אחר כך מתחיל העץ לבלב. צבע הפרחים ורוד-לבן.

זרעים ופירות

פירות העץ, התפוחים, מבשילים בקיץ וחלקם אף בסתיו. מועד ההבשלה המדויק משתנה בהתאם לזן. גם צבע הפרי תלוי בזן והוא נע בין צהוב, ירוק ואדום. הפרי "האמיתי" נמצא בתוך התפוח, בין המחיצות, היכן שנמצאים הזרעים (החרצנים).

אורך חיים והתחדשות

עצי תפוח מתחדשים לאחר כריתה ושרפה. בטבע, היונקים, אוכלי העשב, אוכלים את הפרי ומפיצים את זרעיו. במטעים, הריבוי נעשה באמצעות שתילים והרכבות.

תפוח
תרבותי

Apple

מוצא ותפוצה

בסוג "תפוח עץ" כלולים מעל לעשרים מינים. אין הסכמה מוחלטת באשר למוצאו, אולם הוא גדל בארץ כגידול תרבותי מזה אלפי שנים. הוא חובב קור ולכן ניתן למצוא אותו בארץ בעיקר בצפון, בחרמון ובגליל העליון במטעים חקלאיים.

העץ במקורות

עץ התפוח מוזכר פעמים אחדות בתנ"ך ופעמים רבות בתלמוד. העץ היה נפוץ בחברת החורש הים-תיכוני ופירותיו נראים כתפוחים קטנטנים.

"כְּתַפּוּחַ בְּעֵצֵי הַיַּעַר כֵּן דוּדֵי בֵּין הַבָּנִים בְּצֵלוֹ חֲמַדְתִּי וַיִּשְׁבְּתִי וּפְרִיָו מֵתוֹק לְחֻכִּי" (שיר השירים, ב': ג').

שימושי העץ

התפוח הוא עץ פרי חשוב, שמפירותיו - טריום או מיובשים - נהנים בני האדם. משתמשים בו לתעשיית מיצים, ריבות, רסק, חומץ, קליפות מסוכרים, יין, ועוד.

הצעות לפעילות

פרק זה של החוברת מציע לכם מגוון הפעלות הקשורות בנושא "עצים בארץ התנ"ך".

ההפעלות מופיעות בצורה מדורגת על פי הקבוצות הבאות: גילאי גן, בית ספר יסודי, חטיבת ביניים ותיכון. סדר ההפעלות עולה - מהקבוצות הצעירות לבוגרות. ההפעלות מוגשות בצורה גמישה שתאפשר לכם, המשתמשים, להתאים את ההפעלה - תוך שינויים קלים בלבד - לקבוצת הגיל המופעלת.

אנו מקווים שתמצאו בפעילויות הנאה מרובה.

הפעלה מס' 1: עץ, אני אוהב אותך

מטרות הפעילות:

- א. לגלות את מקומות החיבור של הילד לעץ.
- ב. להעשיר את הילד בידע על חשיבות העץ לאדם, לחי ולסביבה.

סוג הפעילות:

פעילות משולבת.

קבוצת הגיל:

גן.

זמן:

בהתאמה לגיל הילדים.

מקום:

חוץ ו/או פנים.

עזרים:

תמונות "עצים בארץ התנ"ך", אצטרובלים, עלים וענפים, פירות להכנת סלט (ראה פעילות משלימה 1).

סל מונחים:

עצי נוי. פרי. צל. העץ ומחזור החמצן. העץ והחי. שימושי העץ לבניין, להסקה, לנייר, ועוד.

הפעלה מס' 1
עץ, אני
אוהב אותך

הכנה

ישיבה קבוצתית במעגל כשהתמונות והעזרים פזורים במרכז.

שלבי הפעילות

א. דיון ושיחה:

כל ילד מתבקש לבחור תמונה או חפץ ולספר מדוע בחר בו. תוך כדי שיחה עם הילדים אפשר להעלות לדיון שאלות: מדוע העץ חשוב לנו, למה אנחנו אוהבים אותו, איך היה העולם נראה בלי עצים, אילו מתנות נותן העץ לאדם? וכד'. מומלץ לסכם את הדיון בהקראה מתוך ה"עץ הנדיב" (ש. סילברסטיין, תרגום: יהודה מלצר) ובשאלה "מה אנחנו, בני האדם, נותנים לעץ"? (נוטעים עוד ועוד עצים, שמארחים את בעלי החיים שלהם העץ זקוק בהפצת זרעיו; מספקים לעץ טיפול: מים, דישון, אדמה טובה; מפיצים את זרעיו כשאנחנו אוכלים ומשחקים בפרותיו; מספקים לו הגנה על ידי חקיקת חוקים).

ב. משחק:

לפעילות זו מתאים כל משחק שדרכו אפשר לציין את החשיבות של העץ לילד.

לדוגמה:

1. תופסת עצים (אסור לתפוס את מי שנוגע בעץ; אסור לתפוס את מי שנעמד ואומר שם של עץ).
2. אפשר לבדוק כמה ילדים צריך כדי לחבק עץ.
3. הרוח נושבת: הגננת אומרת משפט כמו "העץ הוא ייצור חי, הוא צומח וגדל כמו שילד גדל" (אמת) או: "עץ אפשר לייצר במפעל" (שקר). כל הילדים שמסכימים עם האמרה צריכים לקום ממקומם ולהחליף מקום.

פעילות משלימה 1: סלט פירות

בערכה "עצים בארץ התנ"ך" מופיעים מספר עצי פרי המוכרים לילדים ואהובים על ידם. מומלץ להניח את הפירות בצורה בולטת ולתת לילדים לנסות ולהתאים בין הפרי לתמונת העץ. את הילדים המתקשים בכך, אפשר לכוון באמצעות משחק "חם-קר", "מתחמם" - כשהילד מתקרב לתמונה הנכונה ו"מתקרר" - כשהוא מתרחק ממנה. לאחר שהתאמנו בין הפירות לתמונות, נכין בשמחה סלט פירות טעים ומזין. אפשר גם להכין פיצה עם זיתים, כדי לצרף גם את הזית לארוחה. עצי הפרי המופיעים בערכה: תאנה, רימון, שקד, תמר, גפן, תפוח וזית. גם פרי השקמה טוב למאכל, אם כי קשה להשיגו.

פעילות משלימה 2: יצירה

א. יצירה:

הילד צובע בסיס קרטון. לאחר שהתייבש, הילד מדביק עליו חתיכות ענפים ואצטרובלים בצורות ובדגמים על פי טעמו. את היצירה המוגמרת מצפים בדבק פלסטי להקשיית המבנה.

ב. תדפיסי עלים:

טובלים עלים במעט צבעי גואש ומשתמשים בהם כחותמת על הנייר.

ג. מובייל טבע:

כל ילד מקבל שלוש חתיכות קטנות של ענף, שאותן הוא צובע ואליהן קושר אצטרובלים. יש לקשור את המבנה בצורה מאוזנת ליצירת מובייל: ענף עליון ארוך, תחתיו קשורים שני ענפים - אחד בכל קצה, אל הענפים התחתונים קושרים את האצטרובלים.

הפעלה מס' 2: המשימה הסודית

מטרות הפעילות:

- א. להכיר לילדים את מצאי העצים בסביבה.
- ב. לפתח את יכולת ההתבוננות במגוון שהעניק לנו הטבע.

סוג הפעילות:

פעילות חקר.

קבוצת הגיל:

יסודי צעיר.

זמן:

45 דקות.

מקום:

בסביבה הקרובה לבית הספר או בפארק, יער.

עזרים:

מעטפות, כרטיסיות משימה, כלי כתיבה, דפים.
מומלץ להביא מגדירי עצים עם תמונות.

סל מונחים:

עץ פרי, סרק. עץ נשיר/ירוק עד. משפחה. בית גידול.
תיאור הפרחים. עונת הפריחה. צורת העלים. צורת הפרי.
עונת הבשלת הפירות.

הפעלה מס' 2
המשימה
הסודית

מהלך הפעילות

הכנה

יש להכין כרטיסיות משימה על פי מספר הקבוצות שנרצה ליצור. את הכרטיסיות רצוי להכניס למעטפה.

שלבי הפעילות

- א. מספרים לילדים שהם נבחרו על ידי העירייה/קק"ל לקיים סקר על הצומח בסביבת בית הספר, ביער או בחורשה. הסקר חשוב מאוד לאיסוף מידע לשם שמירה וטיפוח העצים הקיימים.
- ב. נחלקים לקבוצות. לכל קבוצה מחלקים מעטפה סגורה, שבתוכה יש משימה (המשימה ידועה רק לקבוצה שקיבלה אותה).
- ג. מגדירים לקבוצה את תחומי הפעילות, את נקודת המפגש ואת פרק הזמן לפעילות (זמן סביר: 15 דקות).
- ד. כל קבוצה צריכה למלא את המשימה שלה ולחזור לנקודת המפגש בזמן.
- ה. בנקודת המפגש מתיישבים במעגל גדול. כל קבוצה, בתורה, מציגה את התוצרים של המשימה שביצעה, אך לא מגלה מה הייתה משימתה הסודית. שאר המשתתפים צריכים לנחש, בהתאם למה שהקבוצה אספה ומציגה, מה הייתה המשימה של הקבוצה.
- ו. מומלץ לסיים את הפעילות בסיכום ובדיון על התועלת ההדדית שבין העץ והאדם (ראה פירוט בפעילות "עץ, אני אוהב אותך").

משימות לדוגמה

אספו והביאו: לפחות חמישה עלים מסוגים שונים בעלי צורות שונות; חמש עדויות לעונת השנה שבה מתקיימת הפעילות; חמישה ענפים שעליהם יותר מעלה אחד; חמישה פירות של צמחים; חמש עדויות לנוכחות האדם במקום.

פעילות משלימה: תעודת זהות

- א. על הילדים להכין תעודת זהות לעץ. ראשית, עליהם להכין תעודת זהות לעצמם; לאחר מכן ממלאים את פרטי העץ. בדרך זו ניתן לעודד הזדהות מצדם של הילדים עם העץ ויחס חיובי כלפיו.
- ב. תעודת הזהות תכלול פרטים אישיים כגון: שם, תיאור פיזי, מקום מגורים, גיל משוערך, ארץ מוצא (צבר או מהגר); פרטים משפחתיים: שם משפחה, תכונות ורגישויות (למשל, העץ נוטה להתקרחות בעונת הסתיו - לעצים נשירים; מתפתח מהר - לעץ האוּרן הצומח מהר כלפי האור, מועד פריחה וכד').

פעילות משלימה: 21 מי יודע?

מחלקים את הכיתה לקבוצות. כל קבוצה מקבלת כמה דפי מידע מהחוברת שבערכה "עצים בארץ התנ"ך". הקבוצות מקבלות כעשר דקות, שבהן הן לומדות על העצים. לאחר מכן נאספים הדפים. מכל קבוצה בוחרים ילד אחד שמתנדב לפעילות. חובשים לילד כובע, שאליו מצמידים כרטיסיה עם שם של עץ מ"עצי ארץ התנ"ך", הרשום באותיות גדולות. על הילד לשאול את חברי הקבוצה שלו שאלות מנחות כדי לנחש את זהות העץ. חברי הקבוצה יכולים להשיב לו רק ב"כן" או "לא". על הילד לנסות ולנחש את זהות העץ ב-21 שאלות בלבד. הקבוצה המנצחת היא זו שהצליחה לגלות יותר סוגים ומינים של עצים בפחות שאלות.

הפעלה מס' 3: הביטוי שמסתתר

מטרות הפעילות:

להכיר לילדים את החשיבות של העצים בתרבות היהודית באמצעות שירים ופתגמים.

סוג הפעילות:

פעילות תחרותית - תן קו.

קבוצת הגיל:

יסודי.

זמן:

45 דקות.

מקום:

חוץ ו/או פנים.

עזרים:

רשימת פתגמים בנושא עצים, לוח כיתה וטושים.

הפעלה מס' 3
הביטוי
שמסתתר

הכנת שמן זית

מהלך הפעילות

הכנה

יש להכין פתקית נפרדת לכל פתגם או שם של שיר. אפשר גם לבחור שורה מתוך שיר (ניתן להיעזר בחידות "עצים בשירים" מתוך המשחק "שניצל בורשט" המופיע בהמשך).

שלבי הפעילות

- א. מחלקים את הכיתה לשתי קבוצות. כל קבוצה שולחת, בתורה, נציג שמקבל פתגם או שם של שיר. על הנציג לחשוב כיצד ניתן להמחיש את הפתגם על ידי ציור.
- ב. על הנציג לצייר את הפתגם על הלוח. הוא יכול לעזור לקבוצה גם באמצעות פנטומימה, אבל אסור לו לדבר. המטרה - לנסות ולנחש את הפתגם תוך כדי ציור.
- ג. הקבוצה המנצחת היא זו שניחשה את מרב הפתגמים/השירים.

רשימת פתגמים לדוגמה

- איש תחת גפנו ותחת תאנתו
- התפוח לא נופל רחוק מהעץ
- מרוב עצים לא רואים את היער
- צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה
- טיפס על עץ גבוה
- דבר אל העצים ואל האבנים
- נתלה באילן גבוה
- אגוז קשה לפיצוח

רשימת שירים לדוגמה

- חורשת האקליפטוס
- ואני ראיתי ברוש
- על ראש הברוש שבחצר
- השקדייה פורחת
- עץ הרימון נתן ריחו
- צדיק כתמר יפרח
- כי האדם עץ השדה

הפעלה מס' 4: כל האמת

מטרות הפעילות:

- א. להכיר את העצים המופיעים בערכה "עצים בארץ התנ"ך".
- ב. לעודד את הלמידה העצמית של הנושא.

סוג הפעילות:

תחרות חידות בין קבוצות.

קבוצת הגיל:

רב-גילאי.

זמן:

45 דקות.

מקום:

חוץ ו/או פנים.

עזרים:

רשימת החידות למורה המופיעה בעמ' 53.
דפי מידע/צילומים מהחוברת שבערכה "עצים בארץ התנ"ך".
לוח כיתה/דף נייר וטושים.

מהלך הפעילות

הכנה

מציירים את לוח המשחק על לוח הכיתה: לוח של 3×3 או 5×5 משבצות. מחלקים את הכיתה לשתי קבוצות מתחרות. מכינים כמות זהה של דפי מידע על העצים (צילומים מתוך החוברת שבערכה) לכל קבוצה.

שלבי הפעילות

- א. מחלקים כל אחת משתי הקבוצות לקבוצות משנה קטנות (רק לצורך לימוד וקריאה). כל קבוצה מקבלת מספר דפי מידע מהחוברת שבערכה "עצים בארץ התנ"ך". מגדירים זמן המוקדש ללמידה עצמית.
 - ב. בסיום הזמן אוספים את כל הדפים. הכיתה נחלקת פיזית לשתי הקבוצות שנקבעו מראש. כל קבוצה תופסת פינה נפרדת בכיתה.
 - ג. מסבירים את מהלך המשחק: המורה מקריא/ה שתי הגדרות לכל עץ. האחת נכונה והשנייה שגויה. כל קבוצה, בתורה, צריכה להחליט (על ידי התייעצות) מהי התשובה הנכונה ולהודיע על כך (באמצעות נציג). אם הקבוצה צדקה, היא רשאית לבחור היכן לצייר את הסימן שלה על הלוח. אם הקבוצה טעתה, התור עובר לקבוצה השנייה.
 - ד. מתחילים בשאלה משווה הפתוחה לשתי הקבוצות. הקבוצה שנותנת תשובה מלאה ומנומקת יותר היא זו שפותחת במשחק.
 - ה. מהלך הסימון על הלוח: בלוח של 3×3 משחקים את המשחק O/X. מטרת כל קבוצה ליצור רצף של טור, שורה או אלכסון עם הצורה שקיבלה X או O.
- 3×3 משוחק בקצב מהיר, שמאפשר כמה סבבים של משחק. בלוח של 5×5 משחקים משחק דמוי "פיצוחים". קבוצה אחת צריכה להתקדם בצורה אנכית והקבוצה

השנייה בצורה אופקית, במטרה ליצור רצף של ריבועים מצד לצד. כל שתי משבצות סמוכות זו לזו (גם אלכסוניות זו לזו) יוצרות רצף. הקבוצה הראשונה שיוצרת רצף מצד לצד (במאוזן או במאונך) היא המנצחת. לכל קבוצה סימון בצבע אחר.

הערה

אפשר להשתמש במגוון שאלות, אמת או שקר, שמופיעות בהמשך; אפשר לשאול את החידות ללא ציון שם העץ ולתת לתלמידים לנסות ולנחש את זהות העץ כחידה בפני עצמה. כמו כן, אפשר להשתמש בחידות המופיעות בנספח למשחק "שניצל בורשט" (בהמשך).

ראה שאלות "כל האמת" בעמוד הבא.

נספח להפעלה מס' 4: שאלות למשחק "כל האמת"

אורן ירושלים

אמת: אני עץ ייעור חשוב בעולם וגם בארץ ישראל. צומח מהר משום שאיפתי להגיע אל האור וזהו גם מקור שמי. אני מתחדש לאחר שרפה.

שקר: אני העץ הנטוע החשוב ביותר בישראל. מגדלים אותי בעיקר משום צמיחתי המהירה וכן בזכות זרעיי (הצנוברים) אשר משמשים למזון ולרפואה.

אלה ארץ ישראלית

אמת: אלמלא פגעו בי האדם והצאן יכולתי להיות עץ גדול. לקראת בוא החורף אני הופכת כתומה, ובחורף עומדת עירומה. מקור שמי הוא תנ"כי ומעיד על תפארת עברי.

שקר: אני ירוקה כל השנה, ורק צבע הפירות שלי משתנה לפי העונה מירוק לאדום ואחר כך לסגול. דומה אני לאחותי התאומה, רק צורת העפץ אותי מסגירה.

אלון תבור

אמת: אני מתחדש לאחר כריתה. פירותי, אשר מורכבים מאגוזית וספולל, אוהבים על חיות היער: עורבנים, חזירים ובקר ואלה עוזרים להפצתם.

שקר: אני ירוק עד וחזק במיוחד. הפרי שלי נתון בקליפה קשה בעלת קשקשים גדולים. חזיר הבר הוא מפיץ הזרעים העיקרי שלי.

ארז הלבנון

אמת: אני בן משפחת הארניים: גבוה ומיוחד, גדל בארץ רק כעץ נטוע במעט יערות ביניהם: ביריה וירושלים. אני מוזכר בתנ"ך כעץ מיובא למטרת בניית בית המקדש.

שקר: אני אמנם עץ עתיק, אבל נפוץ גם היום. בעיקר מוצאים אותי בהרים הגבוהים. נוף ענפיי הפוסל לצדדים מזכיר צורה של גגות רעפים.

אשל הפרקים

אמת: אני עץ ממוצא אפריקאי, אוהב את הנגב והמדבר. פרחיי הקטנים מפתיעים דווקא בחודשי הקיץ החמים. השתמשו בי כעץ ייעור באזורי המצפים בנגב.

שקר: אני צומח מהר ומסתדר כמעט בכל מקום בעולם. מעדיף קרקעות מלוחות על פני אחרות וליד שורשי צומחות להן פטריות המיקוריזה שעליי סומכות.

ברוש מצוי

אמת: על אותו עץ תמצאוני: זכר ונקבה. הפרי הזכרי נראה כשיבולים מאורכים והנקבי נראה כעיגולים. בניגוד גמור לקרובי משפחתי אני דווקא כן מתחדש מגדמים.

שקר: אני עץ מחטני, צומח מהר. משמש אתכם כשובר רוח וכסמן חלקות. את זרעיי מפיצים בעיקר ציפורים ואיני מתחדש לאחר שרפות.

גפן

אמת: אני סמל וברכה לפוריות, פריחה ושגשוג. אחד משבעת המינים, חזק במיצים, מצויד בקונקנות ואם אתם ברכב נוהגים תהיו איתי מאוד זהירים.

שקר: אמנם לא נכללתי בשבעת המינים, אבל על תוצרי הפרי שלי אתם מברכים בשבתות וחגים. פירותיי מסודרים על הענף בקבוצות צפופות הנקראות אשכולות.

הפעלה מס' 4

כל האמת

שיטה סלילנית

אמת: אני עץ מדברי וגם קוצני. שימשתי את בני ישראל לבניית המשכן והמזבח. סיפקתי את מירב הצרכים במדבר ולכן נחשבתי לבעל ערך רב.

שקר: אני עץ קוצני שנותן קצת צל במדבר החם. את הפרי הכדורי שלי אוכלים כולם. הבדווים משתמשים בי להסקה ולבניין.

שקד מצוי

אמת: קודם אני מצמיח פרחים ורק אחר כך את העלים. אני מסמל את בוא האביב. אוכלים את הזרע שלי בדרך כלל כשהוא מתוק, למרות שבמרבית עצי הבר טעמי הוא מר.

שקר: לפרי שלי גלעין וקליפה. שניהם אכילים ומזינים וגם משמשים להכנת שוקולדים ומרציפנים. לפרחיי יש ריח נעים וצבע שמושך חרקים.

תמר מצוי

אמת: עליי ענקיים. את הפרי שלי 'גודדים'. בטבע יש הרבה זכרים ונקבות מסוגי, אך במטעים תמצאו בעיקר נקבות בשל הפרי.

שקר: יש לי גזע צר וגבוה, על כן העלים שלי נקראים "לולב". אני מתרבה בעיקר מזרעים, גם במטעים, ומגיע לגילאים מופלגים.

תפוח תרבותי

אמת: אני עץ פרי נשיר בן למשפחת הוורדניים. הפרי האמיתי נמצא היכן שהזרעים. חובב קור ולכן תמצאוני בחרמון ובגליל העליון.

שקר: אני עץ פרי ירוק עד משבעת המינים. שייך למשפחת הוורדניים. לפרחיי צבע ורדרד-לבן וריח נעים. הפרי מושך אליו חרקים.

זית אירופי

אמת: אני מאריך חיים, מגדלים אותי בארץ כבר אלפי שנים. לפעמים הגזע שלי חלול ועליו מעט יבלות (גרופיות). הפרי שלי עם הזמן משנה את צבעו מירוק לשחור.

שקר: אני קשיש ובעל גזע מפותל. הקטיף שלי נעשה באופן ידני או ממוכן. מרבים אותי בעיקר מזרעים. ההבדל בין זן הבר לזן התרבותי מתבטא בעיקר בטעם של הפרי (מר או מתוק).

פיקוס השקמה

אמת: אני עץ רחב גזע ומרשים. נמצא בשלכת בארץ ישראל מכיוון שקר כאן יותר מאשר בסודן. הפרי שלי נקרא "פגה" ואני עדיין מחכה לחברה טובה ששמה "צרעה".

שקר: בתקופת התנ"ך הביאה אותי מסודן למלך שלמה מלכת שבא כמוכן. מאז משמש אני בבנייה אבל לא רק. את הפרי שלי כאן מאוד אוהבים. הוא מתוק וטעים וורוד מבפנים.

פיקוס התאנה

אמת: אני עץ משבעת המינים. למרות שבחורף אני עצמי עומד בשלכת, שימשתי כסות (לבוש) לשני אנשים מאוד מוכרים. הפרי שלי הוא "פגה" המורכב ממאות פרחים.

שקר: אני ידוע בשל יופיי הרב, ולעלים שלי צורה של כף יד. השרף שאני מפריש עשוי לגרום לפציעה. הפרי שלי יבש ועל כן לא מתאים לאכילה.

רימון מצוי

אמת: צורת פירותיי מיוחדת מאוד. אמנים עיטרו וקישטו בדמותי את בית המקדש, מטבעות ועוד אוצרות. פרותיי טובים להכנת יין משובה ולהפקת צבע.

שקר: אני ירוק עד וגם דוקרני. בפרי שלי תר"ג גרעינים. אני מתרבה רק מייחורים. אוכלים אותי מיובש או טרי, תלוי בסועדים.

הפעלה מס' 5: שניצל בורשט

מטרות הפעילות:

- א. להכיר מושגים הקשורים בעצי התנ"ך ובעצי הארץ האחרים.
- ב. ליהנות מפעילות תחרותית.

סוג הפעילות:

משחק משימות.

קבוצת הגיל:

יסודי, חטיבה ותיכון.

זמן:

45 דקות.

מקום:

חוץ ו/או פנים.

עזרים:

כלי כתיבה. דפי משימה. דף ריק ללוח ניקוד. דפי תשובות. עותקים תלויים או מצולמים של ערכת "עצים בארץ התנ"ך" שהילדים יכולים לעיין בהם במהלך החידון. ספרי תנ"ך.

הפעלה מס' 5
שניצל
בורשט

מהלך הפעילות

הכנה

בוחרים משימות בהתאמה לגיל הילדים ומכינים דפי עבודה - אחד לכל קבוצה וכן לכל קבוצה דפי נייר ריקים לרישום התשובות וספר תנ"ך.

מושיבים את הילדים בקבוצות פעילות סביב שולחן. קובעים מספר חברים לצוות השופטים. השופטים יושבים בשולחן מול הכיתה ואחראים לריכוז הניקוד בסיום כל משימה. מכינים טבלת ניקוד על הלוח עם שמות הקבוצות ושמות המשימות.

שלבי הפעילות

- א. מחלקים את התלמידים לקבוצות. כל קבוצה בוחרת שם הקשור בעצים ומקבלת לוח משימה ודף ריק לכתובת התשובות - הדפים הפוכים עם הפנים כלפי מטה.
- ב. צוות השיפוט מתיישב במקומו ומקבל לוחות ניקוד ולוחות תשובות. רושמים את שמות הקבוצות על הלוח.
- ג. בהינתן האות, כל קבוצה מנסה לפתור במהירות את המשימות בלוח שלה, במשך 4-10 דקות (הזמן נקבע בהתאם לגיל הילדים). הפתרונות נכתבים על גבי דף נייר ריק. כל קבוצה רושמת בראש העמוד את שמה ואת שם המשימה שעליה לבצע.
- ד. משנגמר הזמן המוקצב, נציג מכל קבוצה מעביר את דף התשובות לצוות השופטים, לוקח את דף המשימות מהקבוצה שמימינו ומניח אותו הפוך על השולחן.
- ה. משיניתן שוב האות, מתחיל סבב נוסף. בזמן זה השופטים בודקים את דפי התשובות שהוגשו להם, ורושמים בדף הניקוד הריק את הניקוד הסופי לכל קבוצה. המורה מרכזת/ את התשובות על הלוח.

- ו. בסיום כל הסבבים מחשבים את מספר הניקודות המצטבר לכל קבוצה וקובעים את הקבוצה המנצחת.

הערות

חשוב להתאים את השאלות ואת כמותן לגיל הילדים ולרמת הידע שלהם. על המורה להעריך מראש את משך הזמן הנדרש לפעילות המשימות (בין 4-10 דקות למשימה) ואת כמות המשימות שהקבוצות מקבלות. זמן סביר לפעילות המשימות הוא בין 20-30 דקות, כששאר הזמן מוקדש להכנה ולסיכום.

ראה חידות למשחק ה"שניצל בורשט" בעמודים הבאים.

נספח להפעלה מס' 5:

שאלות למשחק "שניצל בורשט"

התאם את הצמח למשפט

1. יש לי "קנקמת" מסתלסלות אשר לי הן מסייעות להיאחז ולטפס.
2. אני עץ פרי ממשפחת הוורדניים ולכן מאוד משמעותי בעולם המערבי.
3. הפרי שלי מבשיל בסוף הקיץ, לקראת ראש השנה, בשביל הברכה.
4. הפרי המיובש שלי נקרא "דָּבֵלָה".
5. הזרעים המצויים באצטרובל שלי נקראים "צְנוּבְרִים".
6. אין לי אפשרות לייצר זרעים, לשם כך אני זקוק לחברתי הצרעה המאביקה.
7. אותנו הביאו מלבנון לשם בניית בית המקדש.
8. אני כפי היונה ובסמל הקצונה.
9. אני נפוץ ברחבי הנגב. נטע אותי אברהם אבינו בבאר שבע.
10. זרעי מוגן היטב, אולי היטב מידי, בקליפה הקשה. עזים עוזרות לי להתחלת תהליך הנביטה.
11. אני מלך החורש. עליי מחודדים ויש לפרי שלי כתר עם קוצים.

רשמו ליד המשפט "נכון" או "לא נכון"

1. עץ הארז מופיע על דגליהן של המדינות לבנון וקנדה.
2. יש עצי תמר זכרים ויש עצי נקבות.
3. חורשת "המסרק" ליד ירושלים נקראת כך על שם מראה צמרות האורנים שבה.
4. ההבדל בין זיתים שחורים לזיתים ירוקים הוא סוג העץ שעליו הם גדלים.
5. "פגה" הוא פרי המורכב מעשרות פרחים קטנים.
6. עץ האורן מופיע במקרא אחד-עשר פעמים.
7. קטיף ענבים נקרא "בציר" וקטיף זיתים נקרא "מסיק".
8. השיר "עץ הרימון נתן ריחו" - שגוי! לעץ רימון אין ריח.
9. "לולב" הוא העלה העליון שעל הענף ואשר עדיין לא נפתח.
10. עצי אשל צומחים במקומות גשומים.
11. השקד, השיזף והאפרסק כולם בני אותה משפחה.

עצים בסיפורי התנ"ך (חידון עם ספר תנ"ך פתוח)

1. על איזה איש אדמה מסופר כי נטע כרם? (בראשית, ט': 20).
2. איזו עיר נקראה "עיר התמרים"? (דברים, ל"ד: 1-3).
3. על מי מסופר "ויעטע אשל בבאר שבע"? (בראשית, כ"א: 33).
4. בתקופתו של איזה מלך נאמר "וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו"? (מלכים א', ה': 5).
5. מי הוא המוטע הראשון בתנ"ך? (בראשית, ב': 8).
6. מי אמר "והנה עלה זית טרף בפיה"? (בראשית, ח': 11).
7. על מי מסופר "והיא יושבת תחת תומר"? (שופטים, ד': 5).
8. על מי מסופר "ותקבר מתחת לבית-אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות"? (בראשית, ל"ה: 8).
9. עם מי דיברו העצים במשל יותם? (שופטים, ט': 9).
10. מי "כתמר יפרח וכארז בלבנון ישגה"? (תהלים, צ"ב: 13).

הפעלה מס' 5

שניצל

בורשט

תפוזרת עצים

גלו את שמות העצים

א	ו	ר	נ	פ	ג	ת	ל	א	י
ל	ר	י	ד	י	צ	ד	כ	ש	ת
ה	ד	מ	ד	ק	ש	ה	ב	ל	ו
א	פ	ו	ל	ו	י	ב	ר	ה	ב
י	ש	נ	ג	ט	ט	ה	ו	פ	ר
ש	ק	מ	ה	ה	ה	ט	ש	ר	ת
ק	ש	צ	ה	ת	צ	י	ע	ק	ח
כ	מ	ו	מ	א	ר	ז	ד	י	ו
ל	ח	י	ק	נ	ו	ל	א	מ	פ
ת	י	ז	ש	ה	ע	ש	ר	מ	ת

חידות וחיידודים

- משמאל לימין אם תשמיטו את ה-ו' - חם פה נורא...
__ ל __
- אני הוא הפרי ושמי מתחיל ב-ב'. אני מורכב משני חלקים, האחד הוא הבית והשני הוא הזרע. מי אני?
__ __ __
- אדום מתוק וגם עשוי להתפוצץ __ __ __
- העלים שלי גדולים. עזרתי לבני האדם הראשונים להפסיק ללכת עירומים. __ __ __
- הפרי שלי מורכב מפרחים ומצעית, אני אופיינית לסוגי הפיקוס השונים. מה שמי? __ __ __
- אני עץ במטע, נמצא בסמל המדינה. מי אני?
__ __ __
- קומתי גבוהה וזקופה, על ענפי הסגור מברכים בסוכה, פריי כדבש לאכילה. מי אני? __ __ __
- אחיי ערומים ואני מקושטת, אחיי עוד נמים ולי יש יום הולדת. מי אני? __ __ __

עצים בשירים: איזה עץ מסתתר בשיר?

- "...חלפו האביבים, חצי מאה עברה..."
- "...הסנוניות כתבו תווים על חוט ועל גדות, תוכי אחד לימד אותן מילים נהדרות..."
- "...בבדידות קורנת נם חרמון הסבא, וצינה נושבת מפסגת הצחור, שם על חוף הים..."
- "...לבלבו אגס... ערפילים כיסו את הנהר..."
- "...העיר תל אביב של אותם הימים הייתה בית בודד על החוף..."
- "...עוד נדע ימים טובים מאלה, עוד נדע ימים טובים פי אלף שורשינו יעמיקו..."
- "...אוור הרים צלול כיון וריח..."
- "...צדיק כ... יפרח, כ... בלבנון ישגה..."
- "בארץ אהבתי ה..."

נספח להפעלה מס' 5:

תשובות למשחק "שניצל בורשט"

תשובות לחידון "התאם את הצמח למשפט"

1. גפן.
2. תפוח.
3. רימון.
4. תאנה.
5. אורן.
6. שקמה.
7. ארזי הלבנון.
8. זית.
9. אשל הפרקים.
10. שיטה סלילנית.
11. אלון תבור.

תשובות לחידון "נכון/לא נכון"

1. לא נכון. על דגל קנדה מופיע עלה של עץ אדר (מייפל).
2. נכון.
3. נכון.
4. לא נכון. הזיתים השחורים הם האלה המבשילים מאוחר יותר על אותו העץ.
5. נכון.
6. לא נכון. הוא מופיע במקרא רק פעם אחת.
7. נכון.
8. נכון. לא ברור למה התכוון המשורר יעקב אורלנד.
9. נכון.
10. לא נכון. זהו דווקא עץ מדברי.
11. נכון. משפחת הוורדיים.

תשובות ל"עצים בסיפורי התנ"ך"

1. על נח.
2. יריחו.
3. אברהם אבינו.
4. בתקופתו של המלך שלמה.
5. אלוהים נטע גן בעדן.
6. נח בסיפור המבול.
7. על דבורה הנביאה.
8. דבורה מינקת רבקה.
9. עם התאנה.
10. הצדיק.

תשובה לחידון - גלו את שמות העצים

מודגשים שמות העצים:

א	ו	ר	נ	פ	ג	ת	ל	א	י
ל	ר	י	ד	י	צ	ד	כ	ש	ת
ה	ד	מ	ד	ק	ש	ה	ב	ל	ו
א	פ	ו	ל	ו	י	ב	ר	ה	ב
י	ש	נ	ג	ס	ט	ה	ו	פ	ר
ש	ק	מ	ה	ה	ה	ט	ש	ר	ת
ק	ש	צ	ה	ת	צ	י	ע	ק	ח
כ	מ	ו	מ	א	ר	ז	ד	י	ו
ל	ח	י	ק	נ	ו	ל	א	מ	פ
ת	י	ז	ש	ה	ע	ש	ר	מ	ת

שמות העצים שמופיעים בתפוזרת:

אורן, גפן, אלה ארץ ישראלית, שקמה, תפוח תרבותי, אשל הפרקים, אלון, ברוש, פיקוס התאנה, רימון מצוי, ארז, אלון, זית, תמר, שיטה.

חידות וחיידים - תשובות

1. ברוש ו-שרב.
2. בלוט = ספלול + אגוזית.
3. רימון.
4. תאנה.
5. פגה.
6. זית.
7. תמר.
8. שקדייה.

עצים בשירים: איזה עץ מסתתר בשיר?

1. אקליפטוס (חורשת האקליפטוס).
2. ברוש (מקהלה עליזה).
3. דקל (כנרת).
4. תפוח (לבלבו אגס וגם תפוח).
5. שקמים (גן השקמים).
6. ארזים (יחד).
7. אורנים (ירושלים של זהב).
8. תמר, ארז (צדיק כתמר, תהילים צ"ב).
9. שקד (בארץ אהבתי).

הפעלה מס' 6: בחירות ביער

מטרות הפעילות:

- א. לעודד למידה עצמית בנושא עצי ארץ התנ"ך.
- ב. להכיר מגוון עצים ותכונותיהם השונות.
- ג. להבין ולהעריך את החשיבות שבמגוון.

סוג הפעילות:

הרצת מערכת בחירות.

קבוצת הגיל:

יסודי, חטיבה ותיכון.

זמן:

הפעילות יכולה להתפרס על שניים עד שלושה שיעורים.

מקום:

כיתה או חוץ.

עזרים:

כלי כתיבה, טושים ובריסטולים.
ערכת "עצים בארץ התנ"ך".

סל מונחים:

עצי פרי/סרק. נוף וצל. העץ ומחזור החמצן. שיפור האקלים. צמצום זיהום האוויר. דישון הקרקע. עצירת סחף. העץ והחי. שימושי העץ: למזון, לבניין, למלאכה, להסקה, לנייר, לחבלים, לתעשיית התרופות, לגומי, ועוד.

הפעלה מס' 6

בחירות

ביער

מהלך הפעילות

הכנה

מחלקים את הכיתה לקבוצות פעילות ומקצים לכל קבוצה מרחב לפעילות ולדיון. מחלקים לכל קבוצה את העזרים הדרושים להרצת מערכת הבחירות.

שלבי הפעילות פעילות הכנה

א. נותנים רקע לפעילות: ביער מסוים החליטו העצים שהם רוצים להיות אחראים לגורלם. יש הרבה עניינים חשובים שיש לדאוג להם ביער, בעיית הזבל ומטרד הרעש של המטיילים, מחלות שתוקפות את העצים, שרפות שפורצות מעת לעת ובעיות נוספות. הוחלט לבחור בדרך דמוקרטית מועצת עצים מייצגת. כל עץ שמעוניין יכול להקים מפלגה או להצטרף למפלגה קיימת ולשכנע את יתר העצים ביער שזו המפלגה ברוכת הכשרונות ביותר.

ב. על כל קבוצה לגבש "נבחרת בחירות" הכוללת מספר עצים ראויים. המפלגה המוצלחת ביותר מגבשת נבחרת עצים עם מגוון גדול של תכונות, למשל: עצים שיכולים לתרום פרי לחיות היער ולמבקרים; עצים שהענפים שלהם משמשים לבנייה; עצים שמייצגים ערכים (ברוח התנ"ך) או שהם בעלי מסורת משפחתית.

ג. לאחר גיבוש הנבחרת, ייבחר העץ המוביל "ראש המפלגה" וסגנו. כמו כן, ייקבעו שם מייצג למפלגה ומצע בחירות. במצע הבחירות יש להדגיש את מטרות הייסוד של המפלגה, כגון: סיוע לאוכלוסיות חלשות של עצים ובעלי חיים, עידוד תירות פנים ליער, שיפור חזות היער.

הרצת מערכת הבחירות

ד. בסיום שלב הלמידה וההכנות, הילדים מחברים מערכת בחירות ממשית, הכוללת: כרזת פרסום, זמיר (ג'ינגל) ותשדיר בחירות.

פעילות בחירות

- ה. הילדים עוברים בין מערכות הבחירות השונות ומתרשמים מהן.
- ו. כל קבוצה מציגה, בתורה, את מערכת הבחירות שלה: המועמדים המובילים, המצע, הזמיר (ג'ינגל) ותשדיר הבחירות.
- ז. הפעילות מסתיימת בבחירות ממשיות שמתקיימות בכיתה - כל ילד משלשל פתק לקלפי שבו הוא רושם את שם המפלגה שבחר.
- ח. לסיכום, מומלץ להדגיש את החשיבות שבמגוון, מה אנחנו מקבלים מן העצים ומה אנחנו נותנים לעצים בחזרה.

הפעלה מס' 7: בית דין של יער

מטרות הפעילות:

- א. להרחיב את הידע בנושא חשיבות העץ לאדם.
- ב. לקיים דיון מעמיק בכיתה בהקשר לדילמות ימיומיות הקשורות לפגיעה בעצים.

סוג הפעילות:

דיון באמצעות משפט.

קבוצת הגיל:

חטיבת ביניים ותיכון.

זמן:

שיעור עד שניים.

מקום:

כיתה.

סל מונחים:

עצי פרי/סרק. נוף וצל. העץ ומחזור החמצן. שיפור האקלים. צמצום זיהום. האוויר. הפחתת אפקט החממה. דישון הקרקע. עצירת סחף. העץ והחי. שימושי העץ: למזון, לבניין, למלאכה, להסקה, לנייר, לחבלים, לתעשיית התרופות, לגומי, ועוד.

הפעלה מס' 7
בית דין
של יער

מהלך הפעילות

הכנה

הפעילות דורשת איסוף חומר ולימוד מקדים של הנושא על ידי המורה והתלמידים. אפשר להקדים לפעילות שיעור הכנה, פעילות לימוד משחקית או איסוף חומרים של התלמידים בבית.

שלבי הפעילות

לפניכם רשימה של תלונות העוסקות בפגיעה אפשרית של האדם בעץ. תפקידכם לקיים הליך תקין של משפט: להוציא לפוגעים כתב אישום, להעמידם למשפט מול חבר שופטים. זהות התובעים תיקבע בהתאם לסוג המשפט. הנתבע זכאי לייצוג הולם של סניגור מטעמו. ניתן לזמן עדים מומחים למשפט.

בסיום הדיון המשפטי יקבע פסק הדין.

רשימת התלונות העומדות למשפט

- א. השכן מתלונן כי הוא סובל מהעץ שמסתיר לו את אור השמש. הוא לקח מסור וכרת יותר ממחצית העץ.
- ב. קבלן בונה בניין בשכונה וכורת עצים שלדעתו "אינם באופנה", הוא מבטיח לטעת עצים אחרים "יוקרתיים" יותר.
- ג. העירייה מתכננת להרוס חורשה במרכז העיר לטובת פרויקט בנייה גדול.
- ד. תכנית לסלילת כביש בין-אזורי חדש מאיימת על שטחי היערות ההולכים ומתמעטים. ישנן גם תכניות חלופיות.
- ה. החלטתם להתגייס למאבק כנגד כריתת יערות הגשם. אתם פונים לבית הדין הבינלאומי נגד החברות והמדינות האחראיות לכריתת יערות הגשם באופן שיטתי.

בחרו את התסריט למשפט

אפשרות א': הכיתה בוחרת תלונה אחת הנוגעת לה ביותר ועוסקת בה בצורה יסודית.

אפשרות ב': הקבוצה נחלקת לקבוצות פעילות שונות. כל קבוצה מקבלת על עצמה הגשה של תלונה שונה.

- א. הצוותים נחלקים לצוות סנגוריה ולצוות קטגוריה. נקבע הרכב השופטים, שגם עליו להתכונן היטב לדיון.
- ב. לכל צוות ניתן זמן להכין את כתבי ההגנה והתביעה. נקבעים עורכי הדין ורשימת "עדים מומחים" לזימון.
- ג. לפני המשפט, המורה מגדיר מראש כמה זמן ניתן לכל צד לשם פריסת טענותיו.
- ד. חשוב לנהל את המשפט בצורה מכובדת ורצינית, כדי למנוע זלזול בנושאים העומדים לדיון.
- ה. בסיום פרק הצגת הטענות, השופטים פורשים לדיון בחומר המשפטי וחוזרים כדי להקריא את פסק הדין.

הערה

רמת ההכנה לדיון תקבע את רמת הדיון.

"עץ השדה הוא אדם"

- אֲנַחְנוּ מְכִירִים אוֹתוֹ הַיָּטֵב - הוּא רוֹכֵן עַל חִלּוֹנֵנוּ...
- הוּא מֵצֵל עַל הַשְּׂדֵרָה... הוּא נֹצֵב בְּפֶתַח הַבַּיִת... • הוּא לוֹבֵשׁ יֵרֶק-עֵד אוֹ מִתְעַרְטֵל בְּסֵתוֹ, אוֹ נוֹתֵן פְּרִי בַחֲרֹף - אוֹ בְּזִמְיוֹ • הוּא רוֹקֵד עִם הָרֹחַ הַטּוֹפֶחֶת עֲלֵינוּ וּבוֹכָה עִם הַגְּשָׁמִים הַזּוֹלְגִים • וּבִשְׁמֶשׁ הַיּוֹקֵדֶת הוּא מְשַׁרְטֵט קְזִים אֲרָכִים שֶׁל צֶל וּפּוֹרֵשׁ עֲלֵינוּ כּוֹבֵעַ שֶׁל נְשֵׁבֶת וְחֲגִים • בְּכֹל שָׁנָה הוּא זוֹלֵג עָלֵי שְׁלֶכֶת וּמִתְאַפֵּר בְּשִׁבְט וְאַדָּר וְיִסּוּן • וּמִזְדַּקֵּן אֶתְנוּ, אֲבָל בְּכֹל אֲבִיב הוּא נוֹלֵד מִחֲדָשׁ עִם הַנֶּץ הַנֶּצֶן • וְזֶה בְּרוּר: זֹאת הַכְּרוֹת מִבְּטָן וּמִלְדָּה, זֹאת אֶהְבֵּת נְעוּרִים וְאֶהְבֵּת עוֹלָם • וְאַנְחֵנוּ מְכִירִים אוֹתוֹ מִמְּגַע הַיָּד, מִמְּגוּגֵי הַלֵּב וּמִמְּשִׁימַת הָרְאוֹת - וּמֵצֵל עָלֵינוּ • הָרִי אֲבוֹתֵינוּ יוֹשְׁבוֹ תַחַת צֵלוֹ, וּמִסְבִּיב בְּנוֹ בַּיִת, שְׂכִינָה וְעִיר - וְתַקְוָה • וּכְאִשֶּׁר הַתְּרַחֲקֵנוּ מִמֶּנּוּ - כָּל שְׁנוֹתָר הִיָּה רִק עֵץ בּוֹדֵד בְּעֶרְבָה • אֲבָל תְּמִיד - עִם פְּרוֹתָיו הַיְבֻשִׁים... עִם עֲנַף הַשֶּׁקֶד... עִם דְּבַלִּי הַתְּאֵנִים... • יָדַעְנוּ שֶׁבְּאַרְץ-יִשְׂרָאֵל אֲנַחְנוּ גָּרִים אֶתוֹ בְּבֵית מְשֻׁתָּף, וְהוּא - וְאַנְחֵנוּ - לְצֶחַח שְׂכִנִּים • וְאַנְחֵנוּ מְרַגִּישִׁים מְתֵי הוּא חוֹלָה אוֹ נָח וְהִיכֵן הוּא מִתְעוֹרֵר וּפּוֹרֵחַ •

ומכירים את מצב-רוחו לפני גוני-עורו... לפי טעם פרותיו... ולפי הניחוח והריח...
אלפי שנים קראנו את שיר השירים אשר לשלמה על שמחותיו וקשטיו •
והמשה שמרה בין דפיה ודפיה את מה שידעו אבותינו על מנהגיו וסגולותיו •
וכאלו לא עזבנו אותו... כאלו לא יצאנו לגלות... כאלו נותרנו לידו תמיד... •
ידענו שביצות העץ הזה - כאשר נחזר לטפח אותו - יש לנו עבר, וגם עתיד •
למדנו להבין את רגשותיו בלילות נובמבר... בט"ו בשבט... או בט"ו באב... •
ונטענו לו פנה בלבנו, המזמרת על עצבוננו... על פריחתו... על פרותיו... על עליו... •
כאלו, תחת אמריו וענפיו, אסף אותנו אל הארץ והעמיק את שרשינו באדמה •
כאלו יש לו - ולכל עץ ששמוהו - נפש ונשמה

וכאשר שבתו לכאן ונטענו שוב על רגבי הנגב, בטרשי יהודה והגליל ובעמק •
ראינו אף הוא מביא מחדש צל ופרי אל ארץ השמש •
וראינו - פן, ראינו - כמה האהבה הזאת, לכלם, משתלמת •
למדנו להפיר אותו ולדעת מה הוא דורש למחיתו

**כי הרי האדם עץ השדה -
ועץ השדה הוא אדם**

רשימת ספרות:

ליבשיץ, נ', ג' ביגר (1998). כי האדם עץ השדה. ירושלים: אריאל.
שמידע, א', ד' דרום (2002). מדריך העצים והשיחים בישראל. ירושלים: כתר.
עפרון, י' (עורך). (1997). עצי ארץ ישראל. קרן קימת לישראל.
קפלן, מ. (1999). תכנית מתאר ארצית ליער וייעור, מסמך מדיניות. קרן קימת לישראל.

צילומים:

אבשלום אביטל
אבי הירשפלד
אורית ליבנה
אייל ברטוב
אלי הללי
בראון ורנר
ואדים אונישצ'נקו
חיים סהר
יואל הורוביץ
רודולף יונס
יורם גולדרינג
יעקב רוזנר
ישראל סיני
מיכאל חורי
ענת ליטן
פלאש 90
צבי יוכטמן

תודות:

אבי מוסן
אורית שמחוני
אלי כהן
ארכיון קק"ל
דפנה שגב
חווה בראון
טלילה ליבשיץ
הרב ירחמיאל ברילקה
כליל אדר
מיכאל וינברגר
פרופ' מרדכי כסלו
סימה זליג
פבלו צ'רקסקי
פנינה לבני

**תודות מיוחדות שלוחות ליוסי ספיר
ולירם גולדרינג**

גיא טמיר - www.2plustudio.com
ענת פלד, תמר זקס
אדוה קימלפלד-בזלת
יחזקאל הייס

**עיצוב הערכה:
כתיבת ההפעלות:
כתיבה:
עריכה:**

**תודות
וסיוע**

הידעת כי קרן קימת לישראל....

- נטעה יותר מ-230 מיליון עצים על פני כמיליון דונם וממשיכה לטעת כ-20,000 דונם יערות מדי שנה בשנה.
- מטפחת ומטפלת בכ-400,000 דונם חורש טבעי.
- גידרה והסדירה כ-400,000 דונם אדמת מרעה.
- מרחיבה את משק המים הלאומי על ידי בניית 170 מאגרים וסכרים ברחבי הארץ לאיגום זרימות עודפות ומי שיטפונות ולמחזור מי קולחין מטוהרים בהיקף של יותר מ-160 מיליון מ"ק מים.
- משקמת את נחלי ישראל המזוהמים ומשיבה להם חיים.
- התקינה כ-800 חניונים ברחבי הארץ, ובהם חינוני נופש פעיל ופארקים אזוריים שמבליים בהם רבבות מבקרים.
- מקרבת את הציבור ליערות באמצעות מגוון של סיורים ופעולות נופש ותרבות בחיק הטבע לכלל הציבור ולחוג ידידי קק"ל - "בשביל הירוק", שחברות בו אלפי משפחות.
- תורמת לאיכות הסביבה בכל הארץ, דוחקת את גבול המדבר ויוצרת פינות צל וירק במחנות צה"ל וביישובי הדרום.
- הכשירה את הקרקע לכאלף יישובים ברחבי הארץ.
- הכשירה כמיליון דונם קרקע לחקלאות.
- רכשה כ-2.6 מיליון דונם להתיישבות.
- פרצה כ-7,000 ק"מ דרכים ודרכי יער.
- מחזקת את הקשר של הנוער היהודי בארץ ובתפוצות לאדמת המולדת באמצעות מגוון רחב של פעולות חינוך, עשייה והסברה, ומסייעת לקליטה חברתית של ילדי עולים.

משרדי האגף לחינוך ולנוער

צפון:

טל': 04-8470237
פקס': 04-8470238
shirlyb@kkl.org.il

ירושלים:

טל': 02-6583507
פקס': 02-6583509
meravn@kkl.org.il

מרכז:

טל': 03-5261153
פקס': 03-5261183
avivan@kkl.org.il

דרום:

טל': 08-9986188
פקס': 08-9986131
hagito@kkl.org.il

עצים בארץ התנ"ך

TREES IN THE LAND OF THE BIBLE

בהוצאת קרן קימת לישראל
האגף לחינוך ולנוער
ירושלים

כל הזכויות שמורות לקרן קימת לישראל

קרן קימת לישראל באינטרנט

www.kkl.org.il
www.greenwin.kkl.org.il

קו ליער: 1-800-350-550

חינוך ונוער
Youth & Education